חברה ורווחה, ל, 1 (מרץ 2010): 75–110

מחקר נרטיבי ועבודה סוציאלית

גבריאלה ספקטור־מרזל

החשיבה הנרטיבית חדרה לעבודה הסוציאלית כחלק מה"מפנה הנרטיבי" שהתחולל באקדמיה ובשיח הציבורי כאחד. אולם חדירה זו התרחשה בעיקר בתחומי הפרקטיקה, ההכשרה והרפלקציה המקצועית, ורק באופן מוגבל במחקר. מתוך תפיסה שהמחקר הנרטיבי הולם את עקרונות הפרופסיה ומגלם בתוכו פוטנציאל משמעותי לקידומה, המאמר מבקש לעודד עובדים סוציאליים לערוך מחקרים נרטיביים. זאת תוך מודעות למורכבויות המאפיינות סוג מחקר זה ומתוך הכרה מעמיקה הן של *האיך* — שיטות איסוף/הפקה של סיפורים וניתוחם, והן של *המה* — הפילוסופיה המונחת בבסיס המחקר. בחלקו הראשון סוקר המאמר את התפתחות המחקר הנרטיבי, מציג הגדרות שונות של המונח "נרטיב" ודן בכמה תפיסות אודות ה"טריטוריה" של מחקר נרטיבי. הפרדיגמה הנרטיבית מוצעת כפרדיגמת מחקר פרשנית מובחנת בתוך המחקר האיכותני, והיא נדונה על פי שישה מִמדים: אונטולוגיה, אפיסטמולוגיה, מתודולוגיה, יעדי המחקר, מעמד החוקרת ומעמד המספרת וקולה. החלק השני של המאמר עוסק במחקר הנרטיבי בעבודה הסוציאלית. סקירת מאמרים אמפיריים בתחומי הפרופסיה, בארץ ובעולם כאחד, חושפת אימוץ מוגבל ואיטי של מחקר נרטיבי על ידי עובדים סוציאליים. לאחר דיון בסיבות האפשריות לכך, מואר הפוטנציאל — הבלתי ממומש עד כה — הגלום במחקר הנרטיבי להעשרת הידע והפרקטיקה של הפרופסיה, תוך הצבעה על תשעה דגשים המשותפים למחקר נרטיבי ולעבודה הסוציאלית.

מילות מפתח: עבודה סוציאלית, מחקר איכותני, נרטיב, מחקר נרטיבי, פרדיגמה נרטיבית

מבוא

בשלושת העשורים האחרונים חל גידול דרמטי במספר המחקרים העושים שימוש בסיפורים לסוגיהם במטרה ללמוד על פרטים, על משפחות, על ארגונים, על קהילות ועל קבוצות — אתניות, מגדריות, מעמדיות, תעסוקתיות, דתיות ולאומיות. בתהליך המוכר כ"מפנה הנרטיבי", הרעיונות שסיפורים — נרטיבים (במדעי החברה שני

תודתי שלוחה לדורון המרמן־שולדינר, רכז המערכת של **חברה ורווחה**, על סיועו באיתור מאמרים נרטיביים בעבודה סוציאלית ולשתי הקוראות־מעריכות של גרסה מוקדמת של המאמר על הצעותיהן המועילות.

התקבל במערכת: 10.2009; נוסח אחרון: 12.2009; אושר לפרסום: 12.2009

המונחים משמשים לרוב באותה משמעות. Riessman, 2008), הם סכמה קוגניטיבית עיקרית (Bruner, 1987), ערוצים מרכזיים להקניית משמעויות לעצמנו ולעולם (Polkinghorne, 1988) ואמצעי עיקרי לעיצוב זהויותינו (Freeman, 1993; McAdams, 1993; Polkinghorne, 1991), קנו אחיזה בדיסציפלינות חברתיות מגוונות, ביניהן פסיכולוגיה, אנתרופולוגיה, סוציולוגיה, פולקלור, היסטוריה, בלשנות חברתית, תקשורת, גרונטולוגיה, לימודי תרבות, לימודי מגדר ולימודי בריאות.

המונח "נרטיב" חדר גם לפרופסיות החברתיות: פסיכותרפיה, חינוך, ייעוץ אישי וארגוני, גישור, משפט, רפואה, תרפיה תעסוקתית, יישוב סכסוכים ועבודה סוציאלית (Gergen & Gergen, 2006; Riessman & Speedy, 2007). אימוץ החשיבה הנרטיבית בפרופסיות, בפרקטיקה ובמחקר כאחד אינו מפתיע. לאור הקשר ההדדי בין נרטיב וחיים, סיפורים אינם רק אמצעי להכרת המציאות האנושית, הם גם כלי לחולל בה שינוי. דואליות זו מעניקה למחקר הנרטיבי יתרונות ייחודיים בדיסציפלינות שבהן הבנת המציאות — האישית, המשפחתית, הקבוצתית והקהילתית — איננה יעד בפני עצמו כי אם שלב מקדים בדרך להעלאת תחושת הרווחה של אנשים וחיזוק יכולתם להתמודד עם מצוקות ומשברי חיים.

החשיבה הנרטיבית מתאימה במיוחד למקצוע העבודה הסוציאלית. לאמתו של דבר, סיפורים מצויים בלב העשייה של הפרופסיה. עובדים סוציאליים מקשיבים לסיפורי לקוחותיהם, ותכופות משיבים להם בסיפורים חדשים המזמנים ראייה מעצימה ואופטימית יותר של נסיבות חיים. הם מספרים סיפורים, בכתב ובעל פה, שעה שהם מדווחים על ילד, נער, זקן או משפחה. הול (Hall, 1997) בחן למעלה מארבעים מסמכים ושיחות בנושא התעללות בילדים, ומראה כיצד עובדים סוציאליים מבנים את הנרטיבים שלהם אודות הפרקטיקה על מנת לשכנע שופטים, מפקחים וקוראים/שומעים משמעותיים נוספים. עובדים סוציאליים מספרים סיפורים כאשר הם מבקשים לסנגר על הלקוחות שלהם או לגייס עבורם סיוע. הם מקשיבים לסיפורים שעמיתיהם מספרים אודות הפרקטיקה, ולעיתים מציעים להם סיפורים חלופיים הטומנים בחובם הבנה שונה של הסיטואציה הנדונה.

לאור העיסוק היום־יומי בסיפורים, מתודולוגיה נרטיבית עשויה להיראות כשיטת מחקר "טבעית" עבור עובדים סוציאליים. ואכן, ההיכרות האינטימית עם סיפורים מציידת את העובדת הסוציאלית החוקרת בידע רב־ערך — שמקורו בהתנסות ולא בלימוד תיאורטי בלבד — אשר ללא ספק יעניק עומק למחקרה. אולם באופן פרדוקסלי, היכרות זו עלולה להיות גם לרועץ. דווקא המודעות לערכם של סיפורים כנושאים בתוכם משמעויות, תפיסות וזהויות, עלולה להטעות אותנו לחשוב שהם מדברים בעד עצמם ואינם נזקקים לניתוח שיטתי. התחושה שאנו מכירים סיפורים לפני ולפנים עלולה גם להביא לאמונה המוטעית שמחקר נרטיבי מסתכם בהקשבה לסיפורים ובהבאתם אל הקורא.

הלכה למעשה כל אחד ואחד משלבי המחקר הנרטיבי כרוכים במורכבות. בשל טבעו האינטר־דיסציפלינרי, החוקרת נדרשת להכיר תחומי דעת מגוונים — פילוסופיה, אנתרופולוגיה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה, בלשנות ועוד — דבר התובע קריאה מרובה. ההפקה של סיפורים והעברתם אל הכתב הן משימות אינטנסיביות, הצורכות זמן רב. הפרשנות של מאות עמודי טקסט היא משימה מסובכת, התובעת להכיר מקרוב כל סיפור אך גם להשוות בין הסיפורים; לעמוד על ייחודיותו של כל מספר אך גם לגזור מסקנות כלליות אודות המספרים ואודות התופעה הנחקרת. כיוון שסיפורים לא נוצרים בריק אלא הם תוצרים דיאלוגיים המעוגנים במעגלי הקשר, על החוקרת לערוך רפלקציה מעמיקה ומתמשכת. הקשר הבין־אישי, ותכופות אינטימי, הנרקם בין החוקרת לבין משתתפי המחקר, מעלה דילמות אתיות כבדות משקל, שלהן מצטרפות דילמות הקשורות לכתיבה ולפרסום של מחקרים מבוססי סיפור. כמחקר אינדוקטיבי, הבלתי צפוי במחקר הנרטיבי רב מן הצפוי. ההפתעות שעמן נפגשת החוקרת במהלך החקירה מחייבות יצירתיות, שיקול דעת ויכולת לבצע שינויים במערך המחקר. למעשה, המחקר הנרטיבי הוא מורכב, ממש כמו המציאות האנושית שאותה הוא מבקש ללמוד.

לאור האמור לעיל, למאמר זה מטרה כפולה. בראש ובראשונה הוא מבקש לעודד את המחקר הנרטיבי בעבודה הסוציאלית. מחקר זה הולם את רוח הפרופסיה ואת יעדיה וקרוב לפרקטיקה שלה, ואף על פי כן עובדים סוציאליים אינם מאמצים אותו דיו, ולפיכך הפוטנציאל הגלום בו לקידום המקצוע אינו ממומש במלואו. אולם עם זאת המאמר מבקש להאיר את המורכבויות הכרוכות במחקר נרטיבי ואת הצורך של מי שמבקש לאמצו ללמוד לעומק לא רק את ה"איך" — שיטות ניתוח של סיפורים, אלא גם את ה"מה" — האונטולוגיה והאפיסטמולוגיה שבבסיסו.

לאחר סקירה היסטורית של התפתחות המחקר הנרטיבי, אדון במונח החמקמק "נרטיב". אבחן את הטווח הרחב של ההגדרות והשימושים במונח בדיסציפלינות השונות, תוך דגש על הצורך להגיע להגדרה מוסכמת חרף הקושי הכרוך בכך. מכאן אמשיך לשאלה הבסיסית: מהו מחקר נרטיבי. אדון בתפיסות שונות אודות ה"טריטוריה" של מחקר זה ואציע לזהות את הפרדיגמה הנרטיבית כפרדיגמת מחקר עצמאית בתוך ה"משפחה" הגדולה והמגוונת של מחקר איכותני. לפרדיגמה הנרטיבית נקודות השקה עם פרדיגמות פרשניות אחרות, אך היא גם אוחזת בעקרונות אונטולוגיים, אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים ייחודיים. בחלק האחרון של המאמר אדרש למחקר הנרטיבי בעבודה הסוציאלית, בחוץ לארץ ובארץ, ואצביע על הפוטנציאל הגלום במחקר זה להעשרת הידע והפרקטיקה של הפרופסיה.

המחקר הנרטיבי במבט היסטורי

יש הסבורים כי המחקר הנרטיבי הינו תופעה חדשה במפת המחקר החברתי, הנעוצה בהלכי רוח פוסט־מודרניים שהתפשטו בסוף המאה ה־20. אולם למחקר הנרטיבי שורשים בני למעלה ממאה שנים. שיטות ביוגרפיות רווחו בדיסציפלינות המרכזיות של מדעי החברה כבר בסוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20: ההיסטוריה הסתמכה על סיפורים כתובים ודְבורים. האנתרופולוגיה עשתה שימוש בסיפורי חיים כבר בסוף המאה ה־19 ופיתחה את השיטות הביוגרפיות בראשית המאה ה־20; תחילה לשם תיעוד תרבויות נכחדות, דוגמת האינדיאנים באמריקה, ובהמשך כאמצעי ללימוד תרבויות "מבפנים". הפסיכולוגיה הקלינית צמחה מתוך הסוגה של "חקר מקרה", שבמסגרתו נבחנים סיפורי חיים של מטופלים. לצד עבודותיו של פרויד, תרומות נרטיביות הוצעו על ידי פסיכולוגים נוספים, כמו אדלר (Adler), מוריי (Murray), אלפורט (Allport) וביהלר (Buhler). אפילו הסוציולוגיה, הדיסציפלינה היחידה במדעי החברה שנולדה כפוזיטיביסטית, אימצה שיטות סיפוריות. ציון הדרך הבולט כאן הוא מחקרם של תומס וזנייקי (Thomas & Znaniecki, 1918–1920) שבחן את תופעת ההגירה בהתבסס על הביוגרפיה של איכר פולני אחד, ושבהשראתו התפתח המחקר הביוגרפי ב־Chicago School בשנות ה־20 וה־30 של המאה ה־20 (Pinnegar & Daynes, 2007; Polkinghorne, 1988; Rosenthal, 2004).

המחקר הנרטיבי נדחק לשוליים בשנות ה־40 וה־50 של המאה ה־20. השליטה הבלתי מעורערת של הפוזיטיביזם העניקה העדפה ברורה לסקרים המבוססים על מדגמים גדולים ולניתוחים סטטיסטיים, ואילו מחקרים שנשענו על סיפורים נתפסו כחובבניים ולא־מדעיים. העניין המחודש של מדעי החברה בשיטות סיפוריות החל לקראת שנות ה־70, כתוצאה משילוב של מספר תהליכים, שחלקם התחוללו בין כותלי האקדמיה ואחרים בזירה הציבורית. בתוך האקדמיה, עבודתם של הבלשנים החברתיים לַבוב וּוַולצקי (Labov & Waletzky, 1967), שקראו לבחון נרטיבים דְבורים שאנשים מספרים על חוויות יום־יומיות, הייתה רבת השפעה. אולם הלגיטימציה המחודשת לנרטיב לא הייתה תחומה לבלשנות, והיא תוצר של תמורות אונטולוגיות ואפיסטמולוגיות משמעותיות שהתחוללו במדעי החברה.

התמורה החשובה הראשונה הייתה המעבר מהבנה פוזיטיביסטית להבנה פוסט־פוזיטיביסטית של יצירת ידע, שלדעת פולקינגהורן (Polkinghorne, 1996) עודדה את ההכרה המחודשת בחשיבות המחקר הנרטיבי. ראשית, בשל השינוי בתפיסת המציאות: בעוד שלפי הפרדיגמה הפוזיטיביסטית אפשרי לחקור רק תופעות הניתנות לצפייה, ההשקפה הפוסט־פוזיטיביסטית הכלילה את החוויה כחלק בלתי נפרד

מהמציאות וכמושא חשוב לחקירה. שנית, בשל השינוי בתפיסת האדם: בניגוד להנחה הפוזיטיביסטית שהאדם הוא "לוח חלק" ("טבולה רסה"), הקולט באופן פסיבי תמונת ראי של העולם, התפיסה הפוסט־פוזיטיביסטית מאירה את האדם כסוכן אקטיבי ביצירת החוויה, ומדגישה את המשמעויות הסובייקטיביות שהוא מעניק למציאות. בהיותו אמצעי מרכזי לבחינת החוויה וערוץ עיקרי ב"עשיית משמעות" (meaning making) (Bruner, 1986; Polkinghorne, 1988), הנרטיב זכה לעניין מחודש.

התמורה המשמעותית השנייה מוכרת כ"מפנה הפרשני" שהתחולל במדעי החברה (Rabinow & Sullivan, 1979). בשנות ה־70 החלו להישמע ביקורות נוקבות על היומרה לאובייקטיביות המקופלת בפרדיגמות הפוזיטיביסטית והפוסט־פוזיטיביסטית. ביקורות אלה גרסו שבניגוד למדעים המדויקים, שבהם יש הפרדה ברורה בין הידע ליודע ובין החוקרת לתופעה הנחקרת, במציאות החברתית הפרדה כזו אינה אפשרית. החוקרת אינה מתארת את העולם החברתי "כפי שהוא", אלא מציעה ייצוגים של העולם, המתווכים בתפיסותיה הסובייקטיביות. ביקורות אלו הביאו לצמיחת פרדיגמות לא־פוזיטיביסטיות, פרשניות ופוסט־מודרניות, שהחליפו את רעיון האובייקטיביות והניטרליות בדגש על סובייקטיביות, רלטיביזם ותפיסה של חוקרת ה"ממוצבת" (situated) בעולם — בהיותה בעלת מגדר, מעמד, מקצוע, סטטוס משפחתי, השתייכות אתנית ודתית, העדפה מינית וקווי אישיות. המושג "נרטיב" קיבל מקום מרכזי בפרדיגמות החדשות, בהציעו צוהר לסובייקטיביות ולהבניית המציאות של משתתפי המחקר ושל חוקרים גם יחד.

לתחייה המחודשת של שיטות מחקר סיפוריות תרמו גם תהליכים שהתחוללו "ברחוב", ובראשם תנועות השחרור שפרחו בשנות ה־60 וה־70, שראו בסיפורים אישיים ערוץ מרכזי להשמעת קולן של קבוצות מדוכאות. התנועה לזכויות האזרח בארצות־הברית חידשה את העניין בסיפורי עבדים שנאספו כבר בשנות ה־30, והגל השני של תנועת הנשים ראה בנרטיבים אישיים של נשים מסמכים מרכזיים למחקר פמיניסטי: באמצעות הקשבה לקולות שבעבר הושתקו ביקשו החוקרות לאתגר את הידע הקיים במדעי החברה אודות החברה, התרבות וההיסטוריה (Chase, 2005). המגמות של פלורליזם תרבותי ודמוקרטיזציה תרמו גם הן להעלאת קרנו של הנרטיב כאמצעי מרכזי לביטוי זהויות מובחנות.

אם כך, בניגוד לסברה רווחת המשרטטת תנועה ליניארית של מורשת רעיונית הומוגנית מתחום הספרות, שבו חקר הנרטיב היה מושרש, לעבר מדעי החברה, מדויק יותר לתאר את ה"מפנה הנרטיבי" כפוליפוניה שצמחה ממקורות מגוונים (Hyvärinen, 2006). גם אם קשה להצביע על המקור המדויק של מפנה זה, מוסכם שהוא הגיע לשיאו בשנות ה־80, עם פרסום של כתבים פורצי דרך

שהציבו את הנרטיב כמושג מפתח בהבנת המציאות האנושית. הנרטיב הוצע כסכֵמת חשיבה עיקרית (Bruner, 1987), כמטפורת בסיס בפסיכולוגיה (Sarbin, 1986), כערוץ מרכזי להקניית משמעויות לעצמנו ולתופעות בעולמנו (Polkinghorne, 1988), כביטוי לזהותנו (McAdams, 1985) וכבסיס לאינטראקציה חברתי (Gergen & Gergen, 1983). במשך שלושת העשורים שחלפו מאז, המחקר הנרטיבי "עבר בקצב מפתיע, ממעמדו הראשוני השולי במדעי האנוש ללגיטימציה איתנה... הוא כולל היום גוף עשיר, אינטרדיסציפלינרי, מתרחב והולך, של בחינות תיאורטיות ומחקריות" (Mishler, 2006, p. iv). מספר רב של מאמרים, ספרים ופרקים העוסקים בהיבטים שונים של המושג "נרטיב" — תיאוריה, מתודולוגיה ופרקטיקה (דוגמאות מרכזיות: Andrews, Squire, & Tamboukou, 2008; Angus & McLeod, 2004; Atkinson & Delamont, 2006; Bamberg, 2007c; Bruner, 1986, 1990; Clandinin, 2007a; Clandinin & Conelly, 2000; Czarniawska, 2004; Elliot, 2005; Gubrium & Holstein, 2009; Holstein & Gubrium, 2000; Lieblich, McAdams, & Josselson, 2004; Lieblich, Tuval-Mashiach, & Zilber, 1998; McAdams, 1993; Mishler, 1986; Polkinghorne, 1988, Riessman, 2008), סדרות ספרים (כמו *Narrative Study of Lives, Studies in Narrative*) וכתבי עת המוקדשים לנושא (כמו Narrative Inquiry, Image & Narrative) מצטברים ל"בום נרטיבי" (Bamberg, 2007b). תרומה ייחודית לגוף ידע זה ניתנה לאחרונה עם פרסום המדריך לחקירה נרטיבית: *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology* (Clandinin, 2007a).

גם בישראל הולך המחקר הנרטיבי ותופס תאוצה. יותר ויותר תלמידים לתארים מתקדמים בדיסציפלינות החברתיות בוחרים בסוג זה של מחקר. מספר גדל והולך של מאמרים המדווחים על מחקרים נרטיביים מתפרסמים בבמות המרכזיות של מדעי החברה (**חברה ורווחה, מגמות, שיחות, סוציולוגיה ישראלית** ועוד) ומספר בלתי מבוטל של מונוגרפיות המושתתות על מחקרים נרטיביים ראו אור (כגון בר־און, 1994; ברזילאי, 2004; יחזקאל, 1999; לומסקי־פדר, 1998; ליבליך, 2000, 2003, 2007; מירסקי, 2005; ספקטור־מרזל, 2008ב; צבר־בן־יהושע, 1996; קפלן, 1999; קרומר־נבו, 2006).

לאחרונה ראה אור הספר **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות** (תובל־משיח וספקטור־מרזל, 2010ב) — הספר הראשון בעברית המוקדש כולו למחקר הנרטיבי ונשען על דוגמאות אמפיריות מהשדה הישראלי. ההחלטה של מערכת **חברה ורווחה** להקדיש מאמר למחקר נרטיבי בחוברת מיוחדת זו, היוצאת לאור לרגל חמישים שנות אקדמיזציה של העבודה הסוציאלית בישראל, גם היא עדות להתבססותו של המחקר הנרטיבי במחקר החברתי הישראלי.

מהו נרטיב?

המונח "נרטיב" הפך כה פופולרי בשנים האחרונות, עד שלעיתים נדמה שכל דבר כמעט הוא נרטיב: כתבה בעיתון או בטלביזיה, נאום של פוליטיקאי, שיחה טיפולית, קונפליקט לאומי, ויכוח בין שכנים, יצירת מוזיקה, הצגת תיאטרון, תצלום, אמנות פלסטית ואפילו תוצר ארכיטקטוני. גיוון מרשים בשימושים במונח "נרטיב" אינו נחלתו הבלעדית של השיח התקשורתי־ציבורי, והוא מתגלה גם באקדמיה. רייזמן (Riessman, 2008) ממקמת את ההגדרות השונות על גבי רצף: בקצה האחד מצויה ההגדרה המצמצמת של הבלשנות החברתית, שלפיה נרטיב הוא יחידת שיח מובחנת: תשובה לשאלה יחידה, ממוקדת נושאית ומאורגנת על פני ציר זמן. בקצה השני של הרצף מצויות הגדרות הנהוגות בהיסטוריה חברתית ובאנתרופולוגיה, הרואות בנרטיב סיפור חיים שלם הנטווה מחלקי ראיונות, תצפיות ומסמכים. באמצע הטווח נמצאות הגדרות הרווחות בפסיכולוגיה ובסוציולוגיה, שלפיהן נרטיבים אישיים מקיפים חלקי שיחה ארוכים — דיווחים ממושכים על חיים בהקשר המתפתחים במהלך ריאיון בודד או מספר ראיונות.

לפי רימון־קינן (Rimmon-Kenan, 2006), מחוקרות הנרטיב הוותיקות בתחום הספרות, השימוש הרחב במונח, הן בשיח העממי והן בדיסציפלינות, מקפל בתוכו יתרונות חשובים אך גם חסרונות. מחד גיסא, הוא מאיר את הדמיון בין התקשורת לדיסציפלינות, מזמין לחשיבה מחודשת על המושג בעקבות העברתו מדיסציפלינה אחת לאחרת, ומערער על המושגים המהותניים "אמת" ו"מציאות" תוך שימת דגש על ריבוי של סיפורים חלופיים. מאידך גיסא, השימוש באותו המונח לתיאור תופעות שונות עלול להטעות אותנו לחשוב שלפנינו אותה התופעה. בעיקר, ההגדרה הרחבה של המושג מרוקנת אותו מתוכן, שכן "אם הכול נרטיב, שום דבר אינו נרטיב" (עמ' 17). כדי שהנרטיב לא יתמוסס בתהליך הפופולריזציה שלו, וכדי שהוא יהיה בעל ערך תיאורטי ואנליטי, נחוץ אפוא להגדיר את המושג ולתחום סביבו גבולות, חרף הקושי לעשות זאת (Smith & Sparkes, 2009). שכן בעוד שהנרטיב מצוי בכל מקום, לא כל דבר הוא נרטיב. נרטיב הוא צורה ספציפית של טקסט, המשמשת להשגת יעדים מסוימים ויש לה מאפיינים מוגדרים. לצדו קיימות צורות שיח אחרות כמו כרוניקה, דוח, ארגומנטציה וחילופין של שאלה ותשובה (Riessman & Speedy, 2007).

מה אפוא מאפיין את הצורה הנרטיבית ומבחין אותה מצורות שיח אחרות? לדעת רייזמן, זהו רצף (sequence) ותוצאה (consequence): "מאורעות הנתפסים על ידי הדובר כחשובים נבררים, מאורגנים, מקושרים זה לזה ומוערכים כמשמעותיים בעבור קהל מסוים" (Riessman, 2008, p. 3). מאפיינים אלה מקופלים במושג עלילה, החוזר

ומודגש בספרות הנרטיבית כמאפיין עיקרי של נרטיבים. עלילה היא "קו סיפור", היוצר קשרים קוהרנטיים ושיטתיים בין אירועים והופך אותם לשלמות (גשטלט) טמפורלית (Polkinghorne, 1988).

טמפורליות — מִמד הזמן — מזוהה כאחד משני המרכיבים החיוניים של הנרטיב גם על ידי רימון־קינן (Rimmon-Kenan, 2006). לשיטתה מדובר בטמפורליות כפולה, בשל הפער האונטולוגי בין רצף הסימנים (בטקסט) לטמפורליות של האירועים המסופרים. המרכיב השני שלדעת רימון־קינן הכרחי לצורה הנרטיבית הוא סוכנות מעבירה (transmitting agency): על פי רוב זהו מספר (נרטור), אך לא תמיד. במקרה של סרט, לדוגמה, הסוכנות המעבירה מורכבת מתסריטאי, במאי, מפיק, עורך, צלם וכדומה. לצד שני מרכיבים אלה, רימון־קינן מצביעה על מאפיינים אופציונליים שעשויים להימצא או לא להימצא בנרטיב, כמו התחלה אמצע וסוף, סיום, קוהרנטיות, סיבתיות ונמען. בהעדר שני המאפיינים החיוניים הקודמים, הללו מהווים "אלמנטים נרטיביים" ולא נרטיב. נוסף על טמפורליות, עלילה (רצף), תוצאה (המכונה גם מטרה ו"פואנטה") וסוכנות מעבירה או מספר, יש המזהים דמויות כמאפיין בסיסי של הנרטיב (Ruth & Kenyon, 1996). על מאפיינים אלה מוסיף ברונר (Bruner, 1986) פעולה, סצנת התרחשות ואינסטרומנטליות, דהיינו המעשים הנדרשים לצורך ההתרחשות.

בניסיון לשלב את המרכיבים העיקריים המיוחסים לנרטיב על ידי חוקרים מרכזיים, מציעים סמית׳ וספרקס (Smith & Sparkes, 2009) הגדרה אינטגרטיבית וממצה למדי: נרטיב הוא "סוגה מורכבת שעל פי רוב כוללת *פואנטה* ו*דמויות* לצד *עלילה* הקושרת *אירועים* המגוללים ב*רצף* לאורך *זמן* ו*מרחב* כדי לספק *הסבר* או *תוצאה* כוללים" (Smith & Sparkes, 2009, p. 2. ההדגשות במקור).

חשוב להדגיש שכל ההגדרות הללו מתייחסות לנרטיב כאל טקסט גלוי — דָבור או כתוב. זאת בשונה משימושים אחרים במונח, המתארים אותו כמבנה תיאורטי המצוי במרחב פנימי, תוך־אישי, ואולי אף לא־מודע. כך לדוגמה, מקאדמס (McAdams, 1993) מזהה "סיפור מגדיר־עצמי" כמעין "מיתוס פנימי" שלעולם אינו מתגלה במלואו כלפי חוץ. גם אם מבחינה תיאורטית נקבל טענות מסוג זה, הרי שמבחינה מתודולוגית יעיל לאמץ הגדרה טקסטואלית של המושג. במחקרינו אנו שומעים או קוראים נרטיבים כטקסטים, בין אם הללו מבטאים מבנה נרטיבי פנימי ובין אם אין הם אלא "טקסטים של זהות" (texts of identity) (Gergen & Shotter, 1989) מעוגני הקשר. עוד אעיר כי לתפיסתי נרטיב הוא טקסט המופק בעיקרו על ידי דובר/דוברים, כותב/כותבים, ובמחקר מבוסס ראיונות — על ידי משתתפי המחקר, המספרים. בניגוד לתפיסות המתייחסות לנרטיב כתוצר הנבנה (או הנחשף, תלוי בגישה התיאורטית) באמצעות שאלות מפורטות של מראיינת אקטיבית (לדוגמה Atkinson, 2007), בעיני חשוב להבחין, עד כמה שניתן, בין המספרת

למאזינה/מראיינת. אין בכך כדי לטעון שנרטיב "נקי", מעורטל מהקשר, הוא אפשרי או רצוי. הקהל של הסיפור הוא גורם מרכזי בתכניו ובצורתו של הנרטיב, שכן כל סיפור מסופר למישהו — ממשי או מדומיין. ובכל זאת, כדי שהנרטיב יבטא את מערכת הרלוונטיות של המספרת ולא את זו של המראיינת, חשוב ליצור תנאים לנרטיב רציף, להבדיל מדיאלוג הכולל חליפין של שאלה ותשובה. בעקבות רוזנטל (Rosenthal, 1993), אני רואה בנרטיב תשובה/תגובה לשאלה או הזמנה פתוחה (יותר או פחות — ראו להלן) של קהל/מראיין, המעודדת סיפור, ושבמהלכה נמנע האחרון מהכוונה ומתערבות ישירה.

נרטיבים מהווים סוג טקסט ייחודי אולם אין הם קבוצה הומוגנית. סוגים שונים של נרטיבים נוצרים בנסיבות הקשריות נבדלות (ספקטור־מרזל, בדפוס). כאשר מדובר בראיון מחקרי, גורם הקשר מרכזי (אך לא יחידי) הוא סוג ההזמנה של החוקרת/מראיינת לסיפור. כאשר נבקש מהמרואיין לספר על השכונה שלו, על קבוצה אתנית או מגדרית שהוא משתייך אליה, על מקום עבודתו או על ארגון שהוא מתנדב בו — נזמין *נרטיב שהאובייקט שלו חיצוני*, היינו שהמוקד שלו מצוי מחוץ למספר, גם אם הלה קשור אליו ואפילו מהווה חלק ממנו. סוג נרטיבי שונה הוא *נרטיב עצמי* (self-narrative): "דיווח של אדם על היחסים בין אירועים הרלוונטיים לו לאורך זמן" (Gergen & Gergen, 1988, p. 19), שבו האובייקט הישיר והמכוון הוא המספר עצמו.

כל הנרטיבים העצמיים מתייחסים *להיסטוריית החיים* של המספר — אוסף העובדות והאירועים המרכיבים את מהלך חייו. אולם הם נבדלים ביניהם ב"נתח" מהיסטוריית החיים שהם מבקשים לייצג. *בנרטיב עצמי תָחום* הדובר מבקש לספר היבט מוגדר בהיסטורית חייו: ציר (קריירה, משפחה), תקופה או אירוע (ילדות, הגירה), היבט אישיותי ("אני נדיבה"; "אני משכילה"); ואילו *בסיפור חיים* הוא מבקש לייצג את היסטוריית חייו כמכלול. אין זאת, כמובן, שסיפור חיים כולל את כל האירועים והעובדות בכרוניקת חייו. כל סיפור, ובכללו סיפור חיים, הוא תוצר של ברירה מתוך מגוון חלופות הטמון בהיסטוריית החיים (Rosenthal, 1993).

מה שמבחין בין נרטיב עצמי תָחום לבין סיפור חיים הוא ההתכוונות של המספר בתוך ההקשר הספציפי: האם הוא מבקש לספר על היבט מוגדר בחייו או על חייו כמכלול. בפועל עשוי להתקבל תוצר סיפורי זהה, כגון נרטיב תעסוקתי. אלא שבמקרה הראשון המספר כיוון לציר זה במודע, אולי כי כך פירש את ציפיות הקהל ממנו (כמו בריאיון עבודה), ובמקרה השני התמקד בו מפני שהוא ביקש, במודע או שלא במודע, להבליטו בהצגת הזהות הספציפית (לדוגמה, כדי להרשים בת זוג פוטנציאלית). בריאיון מחקרי, האופן שבו תנסח המראיינת את ההזמנה לסיפור יקבע את סוג הנרטיב שיתקבל. נרטיב עצמי תָחום יסופר כאשר היא תגדיר מראש היבט חיים המעניין אותה ("ספר לי על ילדותך / על התפתחותך המקצועית / על העלייה לארץ"), ואילו סיפור חיים יתקבל בתגובה להזמנה הפתוחה "ספר לי את סיפור

חייך". גם בתוך הקבוצה של סיפורי חיים חשוב לערוך הבחנות, שכן אין לנו סיפור חיים אחד ויחיד אלא סיפורי חיים שונים תלויי הקשר. כך, לדוגמה, אפשר להבחין בין סיפור חיים אינטימי, מהסוג שנספר לעובדת סוציאלית בפגישתנו הראשונה עמה, לבין *תעודת הזהות הנרטיבית* — סיפור חיים שאנו מספרים "לעולם" והמציג גרסה זהותית "ייצוגית" של עצמנו (ספקטור־מרזל, בדפוס).

מהו מחקר נרטיבי?

בדומה לגיוון בהגדרות המונח "נרטיב", ובחלקו כתוצאה ממנו, יש גיוון גם בין התשובות לשאלה: מהו מחקר נרטיבי. ניתן לזהות שלוש תפיסות עיקריות ל"סימון הטריטוריה", אם נאמץ את המונח של פינגר ודיינס (Pinnegar & Daynes, 2007, p. 4), של מחקר זה. התפיסה הרחבה ביותר מצביעה על סוג הנתונים — סיפורים לסוגיהם — כמאפיינת מחקר נרטיבי. כך לדוגמה, ג'וסלסון וליבליך מגדירות מחקר נרטיבי:

> כל חקירה המבוססת על שיח, על דיווחים מילוליים של בני אדם על התנסויותיהם. סיפורים אלה אינם צריכים להתחבר לאוטוביוגרפיה שלמה, הם יכולים להיות אמירות או סיפורים תיאוריים קצרים שנוצרים בלשונו ובסגנונו האישיים של המספר בתגובה לשאלות פתוחות של החוקר.
> (Josselson & Lieblich, 2001, p. 280)

הגדרה רחבה כזו עולה גם מהספר *Narrative Research* (Lieblich et al., 1998). המחברות מזהות את הניתוח הקטגוריאלי, המפרק את הסיפור לקטעים מבודדים, כאסטרטגיה המאפיינת מחקר נרטיבי, ומכלילות תחת כנפיו של מחקר זה מחקרים כמותיים פוזיטיביסטיים הסופרים מילים בטקסט סיפורי. מכך משתמע שלתפיסתן, עצם הניתוח של סיפורים הוא שמגדיר מחקר נרטיבי, מבלי לתחום את סוג הניתוח או את הפילוסופיה המנחה אותו.

הגדרה מצמצמת יותר של המחקר הנרטיבי קושרת את סוג הנתונים המחקריים — סיפורים — לתשתית פילוסופית פרשנית. דוגמה לתפיסה זו מוצגת בפרק הפותח את המדריך לחקירה נרטיבית:

> המשותף לחוקרים נרטיביים הוא חקר סיפורים או נרטיבים... חוקרים אלה מאמצים על פי רוב את ההנחה שהסיפור הוא אחת היחידות הבסיסיות, אם לא הבסיסית ביותר, להסבר החוויה האנושית. אולם מה שנחשב בעיניהם כסיפורים, סוגי הסיפורים שהם בוחרים לחקור או שיטות החקירה שלהם, הנם מגוונים.
> (Pinnegar & Daynes, 2007, p. 5)

בהדגישם את ראיית הסיפור כ"אחת היחידות הבסיסיות... להסבר החוויה האנושית", נדרשים פינגר ודיינס לייחודי שבמחקר הנרטיבי. אולם עיקר דיונם, המזהה "מפנים" במעבר לחקירה נרטיבית, מאיר מאפיינים המשותפים לרוב המחקרים האיכותניים. כל אחד מארבעת המפנים הנדונים — שינוי ביחסים בין חוקר לנחקר, תנועה משימוש במספרים לשימוש במילים כנתוני המחקר, מעבר מהתמקדות בכללי ובאוניברסלי למקומי ולספציפי, והרחבת הקבלה של אפיסטמולוגיות חלופיות — מאפיין את המעבר הכללי מהפרדיגמה הפוזיטיביסטית לפרדיגמות פרשניות, ואינו ייחודי למחקר נרטיבי. מהפרק עולה אפוא שמחקר נרטיבי הינו בראש ובראשונה מחקר פרשני ולא־פוזיטיביסטי, הבוחן סיפורים ומאמין בחשיבותם.

המונח *מחקר על נרטיבים* עשוי לאפיין את שתי ההגדרות הראשונות, שמזהות קטגוריה רחבה אשר כוללת מחקרים הבוחנים נרטיבים מתוך אוריינטציות תיאורטיות נבדלות ובאמצעות מתודולוגיות שונות. לעומת זאת, התפיסה השלישית, והצרה ביותר, נדרשת ל*מחקר נרטיבי* (ההבחנה בין מחקר על נרטיבים למחקר נרטיבי הוצעה על ידי קרומר־נבו. תקשורת אישית): היינו, היא מזהה סוג מובחן של מחקר בעל מאפיינים ייחודיים: לפי סמית׳ וספרקס מאפיינים אלה כוללים את תפיסת הנרטיב כיוצר משמעות, כמעוצב בתוך מערכות יחסים, כאישי וחברתי בעת ובעונה אחת, כמכונן עצמי וזהות, כדרך עיקרית לארגון החוויה הטמפורלית, וכמגולם גופנית (embodied) (Smith & Sparkes, 2009). ייחודו של המחקר הנרטיבי לעומת צורות אחרות של מחקר איכותני עולה גם מחמש העדשות האנליטיות שמזהה צ׳ייס כמאפיינות חוקרים נרטיביים: התייחסות לנרטיב כצורת שיח ייחודית, ראיית הנרטיב כפעולה מילולית — כ־doing או השגת מטרה, תפיסת הסיפור כמתאפשר, ובה בעת מוגבל, על ידי טווח של משאבים ונסיבות חברתיות, ראיית הנרטיב כמופע (performance) אינטראקטיבי ממוצב חברתית, ותפיסת החוקר את עצמו כמספר המציע פרשנויות לנרטיבים הנחקרים (Chase, 2005). באותה רוח, תובל־משיח וספקטור־מרזל (2010א) מזהות שש עדשות טיפוסיות למחקר הנרטיבי: הסיפור כיוצר משמעות, הסיפור כהשמעת קול, הסיפור כמבטא זהות וכמכונן זהות, הסיפור כמגלם שינוי והתפתחות, הסיפור כקשר בין מספר למאזין והסיפור כתוצר הקשרי. לדעת קונלי וקלנדינין (Connelly & Clandinin, 2006) למחקר הנרטיבי שלושה מאפיינים ייחודיים: טמפורליות — התייחסות לאנשים ולאירועים כמצויים בתנועה, כחלק מתהליך; חברתיות (sociality) — הידרשות לא רק לנסיבות אישיות אלא גם לגורמים של סביבה והקשר, ומקום — תשומת לב לגבולות הפיזיים והטופולוגיים של המקומות שבהם התרחשו האירועים המסופרים וגם של המקומות שבהם נערכת החקירה. המייחד מחקרים נרטיביים עולה גם מחלק מהקריטריונים שרייזמן (Riessman & Speedy, 2007; Riessman & Quinney, 2005) מונה למחקר נרטיבי

"טוב דיו": אמפיריות, הידרשות לרצף ותוצאה, תשומת לב לשפה ולמאפיינים הצורניים של הנרטיב, תמלול הראיונות ובחינתם המדוקדקת, תשומת לב להקשר שבתוכו הופק הנרטיב (היחסים המחקריים, הקשרי מַקרו ממסדיים), ודיון ביקורתי בסוגיות אפיסטמולוגיות ומתודולוגיות.

בכל הדוגמאות הללו המחקר הנרטיבי מזוהה כסוג חקירה ייחודי בתוך המחקר האיכותני. ולא רק מפני שהוא עוסק בסיפורים, אלא משום שהוא נסב על הנחות פילוסופיות ספציפיות ועל עקרונות מתודולוגיים מוגדרים הנגזרים מהן. תפיסה זו עומדת בבסיס זיהויה של הפרדיגמה הנרטיבית.

הפרדיגמה הנרטיבית

ברוח ההגדרה הצרה של המחקר הנרטיבי הצעתי לאחרונה לזהות את הפרדיגמה הנרטיבית כפרדיגמת מחקר עצמאית בתוך המחקר האיכותני (ספקטור־מרזל, 2010א). רעיון זה מושתת על הטענה שהמחקר הנרטיבי הוא מעבר לסוגה או תת־סוג של המחקר האיכותני (כפי שהוא מכונה לדוגמה אצל שלסקי ואלפרט, 2007; Chase, 2005), והוא אינו מתמצה ב"שיטה לאיסוף וניתוח נתונים אמפיריים" (Denzin & Lincoln, 2005b) או במתודולוגיה ייחודית, כפי שעשוי להשתמע מכותרת המשנה של המדריך לחקירה איכותנית: "מיפוי של מתודולוגיה" (Clandinin, 2007a). לתפיסתי, המחקר הנרטיבי עונה על ההגדרה של פרדיגמה כ"מערך של *אמונות יסוד* ... שעניינן עקרונות ראשוניים" וכ"מייצגת *ראיית עולם* המגדירה למחזיק בה את טבעו של ה'עולם', את מקומו של הפרט בו ואת טווח היחסים האפשריים כלפי עולם זה" (Guba & Lincoln, 1994, p. 108). ההדגשות במקור). שלושת המרכיבים הבסיסיים של פרדיגמה הם *אונטולוגיה* (מהו טבעם של האדם ושל המציאות), *אפיסטמולוגיה* (כיצד ניתן להכיר את המציאות) ו*מתודולוגיה* (מהו האופן שבו אנו מכירים את העולם או משיגים ידע עליו) (Denzin & Lincoln, 2005a; Guba & Lincoln, 2005). התפיסה שלפיה "מחקר נרטיבי הוא תהליך מחושב המושתת על סדרה של הנחות אונטולוגיות, אפיסטמולוגיות, ומתודולוגיות הבאות לביטוי החל מהמחשבות הנרטיביות הראשוניות על בעיית המחקר עד הייצוג של החקירה הנרטיבית בטקסט מחקרי" (Clandinin, Pushor, & Orr, 2007, p. 33), מניחה אפוא את התשתית לזיהוי הפרדיגמה הנרטיבית.

הפרדיגמה הנרטיבית מצויה תחת קורת הגג של המחקר האיכותני, המושתת בעיקר על גישה פרשנית ונטורליסטית, המבקשת לחשוף את המשמעות שאנשים נותנים לעצמם ולתופעות בעולם (Denzin & Lincoln, 2005a). הגישה הפרשנית מערערת על ההנחה הפוזיטיביסטית בדבר קיומה של מציאות אובייקטיבית ואחידה, ומציעה תחתיה תפיסה של ריבוי מציאויות סובייקטיביות, תוצר של הבניה

וייחוס משמעויות. ההבדל בתשתית הפילוסופית משליך גם על יעדי המחקר. בעוד שמחקרים פוזיטיביסטיים ופוסט־פוזיטיביסטיים מבקשים להגיע למסקנות אוניברסליות, במטרה לנבא תופעות ולשלוט בהן, מחקרים איכותניים חותרים להבנה מעמיקה של המקרה הפרטי ומבקשים להאיר באמצעותו את התופעה הנחקרת.

למחקרים האיכותניים־פרשניים מסד רעיוני ומתודולוגי משותף, אולם הם אינם עשויים מקשה אחת. המחקר האיכותני כולל מספר פרדיגמות פרשניות (המכונות גם פוסט־מודרניות ולא־פוזיטיביסטיות): קונסטרוקטיביסטית, פמיניסטית, אתנית, מרקסיסטית/ביקורתית, משתפת, לימודי תרבות ותיאוריה קווירית (Denzin & Lincoln, 2005a; Guba & Lincoln, 2005). אני מציעה לזהות את הפרדיגמה הנרטיבית כפרדיגמה פרשנית נוספת. כחלק מההתקרבות או ההצלבה בין הפרדיגמות הפרשניות, גם הפרדיגמה הנרטיבית חושפת קווי דמיון חשובים עם הפרדיגמות הפרשניות האחרות. אולם לצדם יש לה מאפיינים אונטולוגיים, אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים ייחודיים ההופכים אותה לפרדיגמה עצמאית.

כמו הפרדיגמות הפרשניות האחרות, הפרדיגמה הנרטיבית מעוגנת ברעיונות פוסט־מודרניים, הבנייתיים ופרפורמטיביים שהשתרשו בשלושת העשורים האחרונים. כלומר, בעוד המחקר הנרטיבי הוא בן למעלה ממאה שנה, הפרדיגמה הנרטיבית התגבשה רק מאז "המפנה הנרטיבי". כפי שתיארתי, "המפנה הפרשני" השיב את השיטות הנרטיביות לבימת המחקר החברתי לאחר עשרות שנים של הדרה. אולם שיטות אלה לא הוחיו מחדש כמות שהיו בעבר, אלא קיבלו תשתית פילוסופית שונה. בראשית המאה ה־20 המחקר הנרטיבי נשלט על ידי הנחה מהותנית, שראתה בנרטיב שיקוף של ישות קיימת ואובייקטיבית הנפרדת ממנו; בין אם היא מצויה בתוך המספר (זהות, עצמי, אישיות) כמו שסברו פסיכולוגים, ובין אם מחוצה לו (נסיבות חיים, משפחה, מבנה חברתי), כפי שהאמינו סוציולוגים, אנתרופולוגים והיסטוריונים. המפנה הנרטיבי המיר תפיסה "עובדתית" זו בראייה הבנייתית ודיסקורסיבית, שלפיה הנרטיב מעוגן בתוך מעגלי הקשר, נתון לקונוונציות של שיח, מסופר לקהל מוגדר, טוען טענה ומשרת פונקציה (Alasuutari, 1997). ההבנה העכשווית גורסת שנרטיב לא רק *מבטא* זהות/אישיות/חיים — הוא גם *מכונן* אותם. "זהות" אינה נתפסת כמבנה אובייקטיבי שקיים מראש אלא כישות דינמית המובנית, שוב ושוב, באמצעות הסיפורים שאנו מספרים על עצמנו (Alasuutari, 1997; Freeman, 1993) (לדיון מפורט יותר בתמורה שחלה בהבנת הזהות הנרטיבית ראו: ספקטור־מרזל, בדפוס) באותו אופן, מונח כי אירועי חיים אינם נושאים משמעות משל עצמם, אלא זו ניתנת להם שעה שאנו מספרים עליהם סיפור (Bruner, 1986; Polkinghorne, 1988). ראיית הנרטיב כמעצב זהות וחיים — ולא כתמונת ראי שלהם — היא התשתית של הפרדיגמה הנרטיבית.

חשוב לומר שזיהוי הפרדיגמה הנרטיבית אינו טוען לאחידות פנימית בתוכה. כמו כל פרדיגמת מחקר, הפרדיגמה הנרטיבית היא מסגרת רחבה שבה מתקיימות גישות, אוריינטציות תיאורטיות ופרקטיקות ניתוחיות שונות. חלוקות שונות מוצעות כדי לעמוד על מגוון זה. במברג (Bamberg, 2007b) מבחין בין אוריינטציה ממוקדת־אדם לאוריינטציה ממוקדת־עלילה. צ׳ייס (Chase, 2005) מבחינה בין חמש גישות מרכזיות, המעוגנות בדיסציפלינות שונות: הראשונה מתמקדת ביחס שבין סיפור חיים ואיכות חיים; השנייה בוחנת הבניית הזהות בתוך הקשרים; השלישית מתמקדת באופנים שבהם אנשים מקנים משמעות לחוויותיהם בהקשרים של אינטראקציה בין־אישית ושיח תרבותי והיסטורי; הרביעית כוללת שהות ממושכת בתרבות הנחקרת תוך התמקדות בפרט או במספר פרטים; ובגישה החמישית החוקרים בוחנים את הנרטיבים שלהם עצמם ותכופות מציגים את עבודותיהם בצורות פרפורמטיביות. חלוקה נוספת שהוצעה לאחרונה היא בין מחקרים מבוססי ״סיפורים קטנים״ לאלה המושתתים על ״סיפורים גדולים״ (Bamberg, 2007a; Freeman, 2007; Georgakopoulou, 2006). לצד מיפויים או ״ויכוחים״ כלליים מוצעות הבחנות ספציפיות יותר, כמו בתחום של פסיכולוגיה נרטיבית (Freeman, 2003; Smith & Sparkes, 2008).

שדה המחקר הנרטיבי הוא אפוא עשיר ומגוון מאוד (Mishler, 2006). אולם מגוון זה אינו אין־סופי. בניגוד לאלה האוחזים בהגדרות הרחבות יותר של מחקר נרטיבי, הגדרה המושתתת על גבולות הפרדיגמה הנרטיבית תוחמת את ה״טריטוריה״ של המחקר הנרטיבי בתשתית פילוסופית ומתודולוגית ייחודית. להלן אציג את הפרדיגמה הנרטיבית על פי שישה מִמדים. נוסף על שלושת המִמדים הבסיסיים של פרדיגמה — *אונטולוגיה, אפיסטמולוגיה* ו*מתודולוגיה* — אתמקד בשלושה נוספים שמציעים שלסקי ואלפרט (2007) בדיונם בפרדיגמות, ושנראים לי מרכזיים: *יעדי המחקר, מעמד החוקרת ומעמד המשתתפת־המספרת* ו*קולה*. הדיון שלהלן בשישה מִמדים אלה מתבסס על הפרק ״מגישה נרטיבית לפרדיגמה נרטיבית״ (ספקטור־מרזל, 2010א).

אונטולוגיה

אונטולוגיה עוסקת, כאמור, בטבעם של המציאות החברתית ושל האדם. כמרבית הפרדיגמות הפרשניות, ובעיקר הקונסטרוקטיביסטית והפוסט־סטרוקטורליסטית הפוסט־מודרנית (לפירוט פרדיגמות אלה ראו: שלסקי ואלפרט, 2007; Guba & Lincoln, 2005), הפרדיגמה הנרטיבית תופסת את המציאות החברתית כישות מובנית ואף מדומיינת, גמישה ורב־משמעית, ואת האדם כיצור פרשני המייחס משמעויות לעצמו ולעולמו. אולם היא ספציפית יותר, בהתמקדה בסיפור כמושג מפתח. על פי האונטולוגיה הנרטיבית, המציאות החברתית הנה בראש ובראשונה מציאות סיפורית,

והאדם הוא בעל "טבע סיפורי" (Sarbin, 1986). ההבנה הסיפורית של המציאות החברתית מדגישה את מקומם המרכזי של נרטיבים בהווייתנו. באמצעות סיפורים אנו משיגים תחושה של זהות קוהרנטית והמשכית (Alasuutari, 1997; McAdams, 1993), מתַקשרים עם אחרים (Gergen & Gergen, 1988), לומדים את התרבות (Kenyon & Randall, 1997) ומכוונים את התנהגויותינו. המציאות החברתית הנה נרטיבית גם ברמת הכלל: משפחות מספרות סיפורים העוברים מדור לדור, עמים ודתות יוצרים לעצמם זהות משותפת באמצעות סיפורים, ואמצעי התקשורת מוסרים לנו את ה"מציאות" דרך סיפורים. לאור ההשפעה ההדדית בין סיפור לחיים (Bruner, 1987), סיפורים אלה לא רק מבטאים נסיבות חיים; הם משפיעים עליהן ולעיתים מעצבים אותן.

אפיסטמולוגיה

אפיסטמולוגיה נדרשת לדרך שבה אנו מכירים את המציאות. גם בנוגע לאפיסטמולוגיה הפרדיגמה הנרטיבית חולקת הנחות יסוד עם פרדיגמות פרשניות אחרות, בעיקר עם הקונסטרוקטיביסטית. היא גורסת שאנו מבינים את עצמנו ואת עולמנו באמצעות תהליכים של פרשנות וייחוס משמעויות, שהנם סובייקטיביים ומעוגני תרבות. אולם כיצד, בדיוק, אנו תופסים את המציאות ומפרשים אותה? התשובה של הפרדיגמה הנרטיבית היא: באמצעות סיפורים. הנרטיב מתואר כ"עיקרון מארגן" (Sarbin, 1986) של החוויה האנושית וכערוץ מרכזי להקניית משמעויות לעצמנו ולעולם (Polkinghorne, 1988). החשיבה הנרטיבית היא אחת משתי צורות החשיבה האנושיות, בצד החשיבה הפרדיגמטית, והיא הרלוונטית למציאות החברתית (Bruner, 1987). ה"אינטליגנציה הנרטיבית" — היכולת לחבר ולהבין את סיפור חיינו — נתפסת כאינטליגנציה ראשונית, המאפשרת אין־ספור תהליכים אינטגרליים לקיום האנושי: רגשות, פעולות, החלטות, זהות, והחוויה עצמה (Randall, 1999).

הפונקציות המגוונות של הסיפור מתאפשרות הודות לטבעו ההוליסטי. הנרטיב נתפס כצומת המפגיש בין מִמדים שונים: ייחודיות, תרבות (Bruner, 1994) ואוניברסליות (Ruth & Kenyon, 1996); פעולות ועולם פנימי (Greimas, as cited in Bruner, 1987); קוגניציה, רגש ומוטיבציה (Birren, 1996); עבר, הווה ועתיד (Freeman, 1993); פרט וקולקטיב, ובמושגים של בקן (Bakan, 1966) — סוכנות (agency) וקשריות (communion) (ספקטור־מרזל, 2008ב, בדפוס).

לפרדיגמה הנרטיבית תפיסה מגובשת באשר לאופנים ולנסיבות שבהם אנו מפיקים את סיפורינו. ראשית, נרטיבים נטועים בתוך הסיטואציה העכשווית של המסַפר. סיפור העבר או העתיד נעשה לעולם מנקודת מבט של ההווה. שנית, כל נרטיב הוא תוצר של תהליכי ברירה, מודעים ובלתי־מודעים, מתוך טווח של חלופות המצויות בהיסטוריית החיים של המסַפר (Rosenthal, 1993); לפירוט מנגנוני הברירה

הנרטיבית ראו: ספקטור־מרזל, 2010ב). שלישית, נרטיבים נטועים בתוך מגוון של הֶקשרים: *הֶקשר מַקרו* — המצב החברתי, הביטחוני, הכלכלי והפוליטי של החברה שבה חי המסַפר בעת סיפור הסיפור; *הקשר מיקרו* — המעגל המצומצם בחיי המספר, הכולל אירועים שהתחוללו או שעתידים להתחולל סמוך לזמן הסיפור, מצב רוח כללי וכדומה; ו*הקשר מיֶדי* — הקהל הנוכח או המדומיין, המקום שבו הסיפור מסופר, המסגרת (setting) שבה הוא מסופר: מפגש חברתי ספונטני, מחקר, טיפול והטריגר/הזמנה לסיפור. רביעית, סיפורים מקיימים דיאלוג עם עלילות המפתח של התרבות — אותם "סיפורים גדולים" (Kenyon & Randall, 1997) המגלמים את החיים "הראויים" בחברה מסוימת בזמן נתון. על פי רוב סיפורים אישיים שואפים להידמות לעלילות המפתח התרבותיות, אך לעיתים הם מתנגדים להן ומציגים חלופה. אם הסיפור החלופי מאומץ גם על ידי אחרים ומתפשט, אפשר שעם הזמן יהפוך בעצמו לעלילת מפתח לצד הקודמת ואולי אף יחליף אותה. המאגר הסיפורי של עלילות המפתח משתנה תדיר כתוצאה ממשא ומתן בין פרטים לתרבות.

לאור מגוון זה של השפעות, איננו אלא "מחברים־שותפים" (co-authors) של סיפורינו (Ruth & Kenyon, 1996). אמנם יש בידנו חופש ב"כתיבת" סיפורינו, אולם חופש זה מוגבל על ידי ההקשרים שבהם אנו מספרים אותם, על ידי גורמים של מבנה חברתי (כמו מגדר והשתייכות אתנית ומעמדית), על ידי מאגר הסיפורים המקובלים בחברתנו בזמן נתון, ועל ידי נסיבות חיים כגון גיל, מצב בריאות, מצב משפחתי ומצב כלכלי. תפיסה דואלית כזו מבטאת צ"ייס, בהציעה שהחקירה הנרטיבית מוכיחה שני עניינים: "(א) היצירתיות, המורכבות והגיוון בזהות ובהבניית המציאות של יחידים (או של קבוצות); (ב) כוחן של נסיבות היסטוריות, חברתיות, תרבותיות, ארגוניות, דיסקורסיביות, אינטראקציוניות, ו/או פסיכולוגיות בעיצוב טווח האפשרויות לָעצמי ולהבניית המציאות בְּזמן ובמקום מוגדרים" (Chase, 2005, p. 671).

מתודולוגיה

כפי שמדגישים גובריום והולשטיין (Gubrium & Holstein, 1997), מתודולוגיה איננה רק אוסף של טכניקות ופרוצדורות, והיא מעוגנת בהנחות תיאורטיות בסיסיות באשר לתפיסה של המציאות, להבנתה ולייצוגה. במונחים פרדיגמטיים, האונטולוגיה והאפיסטמולוגיה של פרדיגמת מחקר מעצבות את המתודולוגיה שלה. הדבר נכון גם לפרדיגמה הנרטיבית. האונטולוגיה והאפיסטמולוגיה הנרטיביות משליכות על המתודולוגיה, בשלושת היבטיה המרכזיים: החומרים המשמשים כנתוני המחקר, שיטות האיסוף או ההפקה של הנתונים, ודרכי הניתוח שלהם.

אשר לחומרים המשמשים כנתוני מחקר, המתודולוגיה הנרטיבית מתמקדת בסיפורים. אם המציאות החברתית היא מציאות סיפורית, ואנו מכירים אותה ומבינים אותה באמצעות סיפורים, הרי שסיפורים הם הכלי המתבקש לחקר המציאות האנושית

על מגוון רבדיה: האישי (נרטיבים עצמיים), הקולקטיבי (נרטיבים של קהילות, ארגונים, עמים וכדומה), התרבותי (עלילות מפתח) ואף האוניברסלי (לדוגמה, לימוד של תהליכים קוגניטיביים באמצעות חקר נרטיבים). הנתונים של כל מחקר נרטיבי הם אפוא סיפורים — כתובים ודְבוּרים, אישיים וקבוצתיים, סיפורי חיים ונרטיבים עצמיים תחומים ועוד. ברובם המוחלט סיפורים אלה מבוססים על מילים, אולם לאחרונה הולך ומתפתח כיוון חדש במחקר הנרטיבי הבוחן נרטיבים כדימויים ויזואליים הבאים לידי ביטוי בצילומים, בציורים, וביצירות אומנות אחרות (Riessman, 2008).

השיטות שבאמצעותן חוקרים נרטיביים אוספים או יוזמים את הפקתם של הסיפורים לקוחות מהמאגר המוכר במחקר האיכותני: תצפית, ריאיון, קבוצת מיקוד, חיפוש בארכיונים ועוד. אולם השימוש שלהם בטכניקות אלה ממוקד בסיפור. אתנוגרף יתבונן במכלול התופעות בשדה הנחקר — טקסים, התנהגות, אינטראקציות ועוד, ואילו חוקר נרטיבי שעורך תצפית יתמקד בסיפורים המסופרים ב"שדה". ריאיון עומק היוצא מתוך הפרדיגמה הביקורתית יחתור לחלץ מידע על הדיאלקטיקה של יחסי הכוחות המעצבת את תודעת המרואיין, ואילו ריאיון נרטיבי יזמין את המרואיין לספר סיפורים. מכיוון שכך, ראיונות נרטיביים נפתחים לרוב בשאלה פתוחה ובלתי־מכוונת ("ספרי לי את סיפור חייך", "ספרי לי על תהליך החזרה בתשובה", "הייתי רוצה לשמוע כיצד התפתחה הקריירה שלך"), המעודדת זרם סיפורי והצופנת בתוכה מִמד תהליכי טמפורלי.

יש שהסיפורים שאנו מבקשים לבחון סופרו כבר — כמו ספרים אוטוביוגרפיים או מסמכים היסטוריים. במקרים אלה עלינו לתור אחר הסיפורים הרלוונטיים בספריות, בארכיונים או באמצעי התקשורת. אולם לעיתים מזומנות הסיפורים המעניינים אותנו יסופרו רק ביוזמתנו, כחלק מהמחקר עצמו. במקרים אלה יש להבחין בין סיפורים שנאספים — באמצעות תצפית — לאלה שמופקים במהלך ריאיון או קבוצת מיקוד. במקרה הראשון הסיפורים מסופרים במסגרת ה"טבעית" של חיי המספרים והקהל הישיר שלהם איננו החוקרת, כמו במחקר של קינן (1999) שאספה סיפורי מורים ששמעה בחדר מורים של בית ספר. במקרה של ראיונות וקבוצות מיקוד, לעומת זאת, הסיפורים נוצרים "לכבוד" החוקרת. הם מסופרים לה (ובמקרה של קבוצת מיקוד גם למשתתפי מחקר נוספים) ומושפעים מהאופן שבו המשתתפים מבינים את מטרת המחקר, ממטרותיהם בסיפור הסיפור לחוקרת ומהאינטראקציה הבין־אישית בינם לבינה. גם במקרה הראשון קיימת השפעה של החוקרת — לעתים על הסיפורים המסופרים בנוכחותה, ובוודאי על תהליך "תיעודם", המערב היבטים סלקטיביים וסובייקטיביים. אך במקרה השני השפעתה בולטת יותר שכן נתוני המחקר — הסיפורים — הם תוצר ישיר של התהליך המחקרי.

באשר לשיטות הניתוח של הסיפורים, פרשנות העולה בקנה אחד עם הפרדיגמה

הנרטיבית חייבת, לדעתי, להתאפיין בשני עקרונות בסיסיים. העיקרון הראשון הוא התייחסות לסיפור כאל מושא לִבחינה. הואיל והסיפור איננו תמונת ראי של תופעה שמחוצה לו — כפי שהונח בפאזה ה"עובדתית" של המחקר הנרטיבי (Alasuutari, 1997) — גם מחקרים המתעניינים בתופעות ש"מעבר" לסיפור חייבים להידרש לאופנים שבהם הן מיוצגות בו. העיקרון המתודולוגי השני צומח מהאפיסטמולוגיה הנרטיבית המדגישה את טבעו ההוליסטי של הסיפור. בהתאם לה, ניתוח נרטיבי מושתת על *אסטרטגיה הוליסטית*, בשלושה מובָנים עיקריים (ספקטור־מרזל, 2010ב):

א) **אימוץ של פריזמה רב־מִמדית ואינטר־דיסציפלינרית**, הלוקחת בחשבון מגוון של גורמים המשפיעים על הסיפור והגלומים בו — רגש, קוגניציה, תרבות, מגדר, מעמד ועוד, תוך שימוש במסגרות תיאורטיות ובתובנות אמפיריות ממגוון דיסציפלינות.

ב) **התייחסות לסיפור כאל יחידה שלמה**. ניתוח קטגוריאלי, המבודד קטעים בסיפור, אמנם מזוהה לעיתים כאחת הצורות של ניתוח נרטיבי (לדוגמה ליבליך, תובל־משיח וזילבר, 2010). אולם מרבית החוקרים הנרטיביים מדגישים את ההוליזם כעקרון בסיסי בניתוח נרטיבי (Mishler, 1986; Riessman, 2008). ניתן, כמובן, להתייחס למקטעים בסיפור, אך חשוב להבינם כחלק מהסיפור השלם.

ג) **התייחסות לתוכן וצורה**. בניגוד לניתוחים המתמקדים באחד ההיבטים באופן בלעדי (לדוגמאות ראו: ליבליך ואחרים, 2010; Lieblich et al., 1998; Riessman, 2008), לתפיסתי ניתוח הצומח מתוך הפרדיגמה הנרטיבית מחויב להידרש הן למה מסופר והן לאיך מסופר (היבטים לשוניים וצורניים כמו מטפורות, נפחים, כינויי גוף, סוגי טקסט, צורה נרטיבית ועוד). צורה ותוכן הם שני ערוצי ביטוי השזורים זה בזה והמשלימים זה את זה, ולכן הבנה מקיפה של הנרטיב דורשת בחינה של השניים ושל היחסים ביניהם (לדוגמה, האם הצורה והתוכן מוסרים מסרים זהים או קונפליקטואליים).

יעדי המחקר

אחד הוויכוחים הערים המתנהלים היום בין חוקרים נרטיביים נוגע לשאלה, האם המחקר הנרטיבי "נועד לשנות את העולם... או שהוא סוג של חקירה תיאורית יותר" (Clandinin, 2007b: xv). המצדדים בתפיסה של תיאור סבורים כי מטרתם העיקרית של מחקרים נרטיביים היא לתאר לעומק תופעות, ובכך להרחיב את הבנתן (כדאי להעיר שהמונח "תיאור", שמציעה קלנדינין בהקשר זה, עלול להטעות, שכן מרבית החוקרים הנוקטים בגישה ה"תיאורית" אינם מסתפקים בתיאור הממצאים אלא מציעים ניתוח החותר להכללה אנליטית ולהמשגה תיאורטית). טווח התופעות הנבחנות במחקרים נרטיביים הוא עצום: החל מתהליכים תוך־אישיים (תפיסות, רגשות, קוגניציה, זהות), דרך תהליכים בין־אישיים ולשוניים, ועד לסוגיות ברמת

המַקרו כמו זהות של ארגונים, קהילות, וקבוצות אתניות, מגדריות, לאומיות ודתיות, תקשורת, מבנה חברתי ותרבות. המצדדים בעמדה של שינוי משתייכים לזרם הולך וגובר הרואה בפעולה חברתית ובקידום הצדק החברתי את יעדיו העיקריים של המחקר האיכותני (Denzin & Giardina, 2009). לפי גובה ולינקולן (Guba & Lincoln, 2005), "המנדט לפעולה חברתית, בעיקר פעולה המכוונת למשתתפי המחקר והנוצרת על ידם, בסיוע ובשיתוף פעולה של החוקרים, מבחינה באופן נוקב בין פוזיטיביסטים/ פוסט־פוזיטיביסטים לבין חוקרי הפרדיגמה החדשה" (Guba & Lincoln, 2005, p. 201), היינו הפרשנית. חוקרים פוזיטיביסטים רואים בפעולה עניין לקובעי מדיניות, למחוקקים, לעובדי ציבור ולפוליטיקאים, ולעתים אף גורסים שהיא פוגמת באובייקטיביות של המחקר, בעוד שחלק מחוקרי הפרדיגמות הפרשניות, ובכללן הנרטיבית, רואים בשינוי חברתי את לב ליבו של המעשה המחקרי.

חלק מהחוקרים הנרטיביים יזדהו בוודאי עם אחת מהעמדות באופן בלעדי. אולם דומה כי מרביתם יסכימו ששני היעדים — תיאור ושינוי — מנחים אותם במחקריהם. במקום מחלוקת בין שני "מחנות", אפשר אפוא שנכון יותר לתאר רצף בעל שני קצוות, כאשר מיקומה של כל חוקרת על גביו תלוי באיזון המסוים בין שני המרכיבים. מיקום זה איננו רק עניין פרטי — אישיותי, אידיאולוגי, פוליטי — והוא תלוי גם בהשתייכותה המקצועית והאקדמית של החוקרת. בדיסציפלינות שמטרתן הראשונית היא לייצר ידע (כמו סוציולוגיה ואנתרופולוגיה), אפשר שיותר חוקרים ימקמו עצמם קרוב לקצה ה"תיאור" (אם כי ישנן דוגמאות הפוכות), בעוד שבפרופסיות החברתיות, המבקשות לתעל את הידע המחקרי כדי לחולל שינוי במציאות — ועבודה סוציאלית היא דוגמה מובהקת לכך — יותר חוקרים יזדהו עם גישת השינוי.

בקרב חוקרים המבקשים לקדם שינוי חברתי מזהה צ'ייס (Chase, 2005) שלוש תפיסות. חלקם מאמינים כי עצם הדיווח של משתתפי המחקר על אודות אירועי חיים משמעותיים מעודד שינוי חיובי בקרבם, אחרים מבקשים "לתת קול" לאוכלוסיות שוליות באמצעות פרסום הנרטיבים שסופרו במחקר, וקבוצה שלישית מבקשת לפתח, בעקבות המחקר, פרקטיקות סיוע מושתתות נרטיב. הדוגמה המוכרת לאחרון היא שימוש בסיפור ככלי טיפולי (עומר ואלון, 1997; Angus & McLeod, 2004; Lieblich, McAdams, & Josselson, 2004; White & Epston, 1990). אף שצ'ייס כוללת את שלוש האוריינטציות תחת הכותרת "שינוי חברתי", חשוב להבחין בין מחקרים שיעדם העיקרי הוא שינוי ברמת המיקרו, דהיינו שינוי אישי או קבוצתי בקרב משתתפי המחקר או בקרב אנשים הדומים להם בהיבטים מסוימים (התפיסה הראשונה והשלישית בחלוקה של צ'ייס), לבין מחקרים החותרים לשינוי ברמת המַקרו, היינו מבקשים להשפיע על השיח הציבורי, ובאמצעותו על יחסי הכוח בחברה. האסטרטגיה של מחקרים אלה יכולה להיות "השמעת קול" של קבוצות שקולן הושתק — התפיסה השנייה בחלוקה של צ'ייס (לדוגמה McLaughlin &

(Tierney, 1993 — שלעיתים משיגה גם העצמה אישית — אך לא בהכרח. שינוי חברתי הינו יעד־על בלא מעט מחקרים המבקשים לחשוף את האופנים שבהם דימויים, סטריאוטיפים ומיתוסים תרבותיים מעצבים זהויות של פרטים, לרוב בדרכים שליליות ומדכאות. כך לדוגמה, באמצעות עמידה על הזהויות הנרטיביות של גיבורי תש״ח בזקנתם ביקשתי להאיר את ההבניה החברתית השלילית של זקנה בחברה הישראלית, הכופה על אנשים מבוגרים פיצול בין זהות להוויה (ספקטור־מרזל, 2008ב). זאת מתוך תקווה שפרסום המחקר יתרום במשהו לשינוי התפיסות הרווחות אודות זקנה וזקנים. קשה, כמובן, להעריך באיזו מידה מחקר בודד (כל מחקר, ובכלל זה מחקר נרטיבי) מצליח לחדור אל התודעה הציבורית ולהביא לתמורה ממשית בתפיסות החברתיות או במדיניות החברתית. על פי רוב מחקרים הם רק חלק מתהליכים רחבים של שינוי שבהם שותפים אזרחים וגופים מגוונים.

מעמד החוקרת

הפרדיגמה הנרטיבית, כמו יתר הפרדיגמות הפרשניות, מערערת על ההנחה הפוזיטיביסטית שלפיה אפשר ונדרש להבחין בין התופעה הנחקרת לחוקרת המגלה אותה. היא גורסת שהפרדה כזו אינה אפשרית, ממספר בחינות. ראשית, תכופות החוקרת היא שיוזמת את התופעה הנחקרת. רבים מהחוקרים הנרטיביים בוחנים סיפורים ש״לא היו שם״ לפני המחקר, אלא נוצרו לבקשתם, בנוכחותם ותחת השפעתם הישירה והעקיפה. השפעה זו הִנה בלתי נמנעת גם במקרים שבהם החוקרת מצמצמת את נוכחותה בריאיון על ידי הזמנת המרואיין לספר סיפור באופן פתוח, ללא הכְוונה והתערבות ישירות. די במאפיינים חיצוניים ובהשתייכויות חברתיות הנראות לעין, כמו גיל ומין, כדי לכוון את הברירה הנרטיבית. גורמים משפיעים נוספים הם העובדה שהסיפור מסופר במסגרת מחקר, והמידע (מועט ככל שיהיה) שנמסר למשתתפים אודות מטרותיו. כאמור, גם כאשר הסיפורים ״נאספים״ באמצעות תצפית החוקרת משפיעה עליהם, בעצם נוכחותה במרחב שבו הם מסופרים. במרבית המקרים, אפוא, נתוני המחקר הנרטיבי הם פרי הבניה משותפת של חוקרת ומספרת (השפעה זו של החוקרת אינה קיימת אם הסיפורים סופרו מחוץ למחקר, כמו במקרה של אוטוביוגרפיות מפורסמות או מסמכים היסטוריים).

אי היכולת להפריד בין החוקרת לבין התופעה הנחקרת ניכר גם בשלב הפרשנות של הממצאים הסיפוריים. בניגוד לתפיסה הפוזיטיביסטית של חוקרת נֵיטרלית, הפרדיגמות הלא־פוזיטיביסטיות מדגישות שסובייקטיביות וסלקטיביות טבועות במלאכת הפרשנות (Denzin, 1994). החוקרת הנרטיבית קוראת את סיפורי המשתתפים דרך פריזמה של ערכים, דימויים, סטריאוטיפים, נטיות אישיות ומיצובים חברתיים (מגדר, השתייכות אתנית, מעמד חברתי, גיל ועוד). למעשה, פרשנות הסיפורים המחקריים אינה אלא סיפור של החוקרת על סיפורי המשתתפים.

וכמו כל סיפור, גם סיפור זה מציג גרסה אחת וחלקית של המציאות, ולא הסבר בלעדי ואולטימטיבי שלה.

התפיסה של החוקרת הנרטיבית לא כבעלת ידע ואמת בלעדיים אלא כמציעה התבוננות נוספת על התופעה הנחקרת, משליכה גם על אופן הכתיבה של הדוח המחקרי. לעומת חוקרים פוזיטיביסטים, המבקשים להרחיק עצמם מהממצאים, ולכן נוהגים לכתוב בסגנון מרוחק ובגוף שלישי, חוקרות נרטיביות נוכחות בטקסט הסופי. לרוב הן כותבות בגוף ראשון, ומבטאות — ברמות שונות, כפי שאתאר בהמשך — את מחשבותיהן, רגשותיהן, התלבטויותיהן וספקותיהן בקשר להיבטים שונים במחקר. רפלקציה היא דרישה בסיסית מכל חוקרת איכותנית, וכך גם מהחוקרת הנרטיבית, הנדרשת לבחון (ולהציג בחינה זו בדוח המחקרי) את הדרכים שבהן היא השפיעה הן על סיפורי המשתתפים (אם הדבר רלוונטי) והן על פרשנותם.

מעמד המספרת וקולה

הפרדיגמה הנרטיבית רואה במשתתפי המחקר — המסַפרים — סוכנים פעילים שאין להפרידם מהתופעה הנחקרת, ולא אינפורמנטים המוסרים מידע על תופעות החיצוניות להם, כפי שהם נתפסים בחלק מהמסורות האיכותניות. תפיסתם של משתתפי המחקר כבעלי "קול" מנחה את החוקרת הנרטיבית גם כאשר היא בוחנת טקסטים שסופרו מחוץ להקשר המחקר ונדלו מתוך מרחבים ציבוריים שונים. אולם יש לה השלכות נוקבות יותר במחקרים המערבים קשר ישיר בין החוקרת למשתתפים. בעוד שהפרדיגמות הפוזיטיביסטית והפוסט־פוזיטיביסטית מעניקות לחוקרות שליטה בלעדית, חוקרות נרטיביות, כמו חוקרות איכותניות אחרות, מטפחות יחסים דמוקרטיים עם משתתפי מחקריהן ומתחלקות עמם — במידות ובצורות מגוונות — בשליטה על היבטי המחקר השונים. חלוקת השליטה בין החוקרת למשתתפים ניכרת בעת הכתיבה והפרסום של דוח המחקר. רבות מהחוקרות הנרטיביות משתפות את המשתתפים בטיוטת הדוח, מבקשות את אישורם, ותכופות מזמינות את הערותיהם — ולעיתים אף כוללות אותן בדוח הסופי (לדוגמה ראו ספקטור־מרזל, 2008ב, עמ׳ 31–34).

גם תוכנו של הדוח המחקרי, מבחינת הדגש על קולם של המספרים או על קולה של החוקרת, חשוב בהקשר זה. קונלי וקלנדינין (Connelly & Clandinin, 1990) מבחינים בין "סגנון כתיבה אינדוקטיבי", שבו הדוח המחקרי מושתת על סיפורי הנחקרים (ראו לדוגמה ליבליך, 2003), ל"סגנון כתיבה מדגים" (demonstration mode), שבו החוקרים מצרפים את קולותיהם כדי לשבץ את סיפורי המשתתפים בהקשרים של חברה, תרבות ופסיכולוגיה ובכך להעשיר את הבנתם (לדוגמה: ליבליך, 2000, 2007; ספקטור־מרזל, 2008ב; קרומר־נבו, 2006). כך או כך, בכל מחקר

נרטיבי קולם של המסַפרים צריך להישמע ברור, בעיקר על ידי ריבוי מוּבאוֹת מדבריהם (Riessman & Speedy, 2007).

מחקר נרטיבי בעבודה סוציאלית: תמונת מצב

כפי שציינתי בפתיחת המאמר, נרטיבים הם החומר הבסיסי שממנו עשויה הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית. על אף הגיוון העצום במסגרות שבהן עובדים סוציאליים עובדים, בתפקידים שהם ממלאים, באוכלוסיות שאותן הם מבקשים לקדם ובשיטות העבודה שהם מאמצים — הם מוקפים נרטיבים בעבודתם היום־יומית. חלקם אינם רואים בהבנה הנרטיבית דרך מועדפת להמשגת הפרקטיקה שלהם, בעוד שאחרים מאמצים לחיקם את ראיית העולם הסיפורית כפריזמה בסיסית להכרת האנשים שלמענם הם פועלים, לפענוח השדה שבתוכו הם עובדים ואף להבנה שלהם את עצמם. קבוצה שלישית עושה שימוש בנרטיב ככלי עבודה בפרקטיקה. מתוך האמונה שסיפורים אינם "רק סיפורים", ויש להם השפעה ישירה על זהויות, חוויות ותפיסות, ומכאן על נסיבות חיים, המשתייכים לקבוצה זו מבקשים לשנות סיפורים של פרטים וקבוצות לאופטימיים וגמישים יותר; להשתיתם על דמות של סוכן אקטיבי במקום על דמות של קורבן; להדגיש בהם הצלחות וכוחות במקום כישלונות ואכזבות.

הפרדיגמה הנרטיבית מאומצת גם במחקר של העבודה הסוציאלית. לרוב, מתוך יעד כפול, המשלב שינוי ותיאור (ראו להלן, סעיף "יעדי המחקר"). עובדים סוציאליים העורכים מחקר נרטיבי מבקשים להשמיע את קולן של אוכלוסיות שאינו נשמע בשיח הציבורי, ובכך להעצימן, ולהתחקות אחר האסטרטגיות הסיפוריות שדרכן אנשים מצליחים לשמור על זהות מוערכת לנוכח נסיבות חיים מורכבות, כמו עוני מתמשך (קרומר־נבו, 2006), אלימות במשפחה (בנד וינטרשטיין, 2008), הזדקנות על רקע חוויות שואה (בנד וינטרשטיין, 2007; יחזקאל, 1999), הזדקנות לאור אתוס של עלומים בחברה המדירה זקנה וזקנים (ספקטור־מרזל, 2008ב), פרישה (נוטמן־שוורץ, 2006), גירושין (Riessman, 1990), ומחלה (Poindexter, 2003; Riessman, 2003).

אף שהמחקר הנרטיבי בעבודה סוציאלית הולך ומתרחב, הוא רחוק מלממש את הפוטנציאל הגלום בו. לא מכבר רייזמן וקוויני (Riessman & Quinney, 2005) ערכו סקירה מקיפה של יישומים נרטיביים שפרסמו עובדים סוציאליים בכתבי עת של הפרופסיה ושל תחומים הקשורים בה (כמו בריאות, ילדים ומשפחות) במדינות דוברות אנגלית (הסקירה הוגבלה למאמרים שהתפרסמו בין השנים 1990–2002 ועודכנה בתחילת 2005. החיפוש איתר מאמרים שכללו את מילת המפתח "נרטיב"). הם מצאו כי רוב המאמרים היו מכווני פרקטיקה; מחבריהם תיארו כיצד סייעו

ללקוחותיהם לספר את חייהם מחדש והדגישו את ההשלכות החיוביות של התהליך. קבוצה שנייה, קטנה באופן משמעותי, כללה מאמרים אשר הדגימו שימוש בנרטיב ככלי בהכשרת סטודנטים לעבודה סוציאלית. בקבוצת המאמרים השלישית עובדים סוציאליים הציגו רפלקציה נרטיבית על הפרקטיקה המקצועית ותכופות שזרו בה דיווחים אוטוביוגרפיים. הקבוצה הרביעית, והקטנה ביותר, כללה מאמרים שדיווחו על מחקרים נרטיביים. רייזמן וקוויני מביעים את פליאתם — וגם את אכזבתם — מגודלה המצומצם של הקבוצה האמפירית, לנוכח העובדה שחלפו שלושה עשורים מאז המפנה הנרטיבי, לאור הספרות העשירה הקיימת אודות המחקר הנרטיבי, ולאור העיסוק העכשווי בהבניית זהות — מסוגיות הליבה של המחקר הנרטיבי.

לצורכי המאמר הנוכחי ערכתי סקירה מקבילה של יישומים נרטיביים בעבודה סוציאלית שפורסמו בכתבי עת מדעיים בשפה העברית. בדומה לרייזמן וקוויני (Riessman & Quinney, 2005), חיפשתי מאמרים הכוללים את המילים "נרטיב" ו/או "סיפור" בכותרת או בתקציר, שנכתבו על ידי עובדים סוציאליים ו/או אנשי סגל במחלקות לעבודה סוציאלית, ופורסמו בכתבי עת של הפרופסיה או של תחומי דעת הרלוונטיים לה. החיפוש נערך באמצעות מאגרי מידע כלליים (IHP, RAMBI) ומאגר הידע של "מרכז ידע לחקר ההזדקנות בישראל", וכן במאגר המאמרים בכתבי עת המזוהים עם הפרופסיה: **חברה ורווחה וביטחון סוציאלי**.

בעקבות רייזמן וקוויני, מבין המאמרים המחקריים שאיתרתי הורדו אלה שלא ענו לקריטריונים של מחקר נרטיבי "טוב דיו" (Riessman & Quinney, 2005), בעיקר מאמרים שהשתמשו בטרמינולוגיה נרטיבית (לדוגמה: "שיטת מחקר איכותנית נטורליסטית בהשפעת הגישה הנרטיבית"), אך ניתוח הנתונים בהם הושתת בלעדית על איתור תמות ותהליך של קטגוריזציה, ללא הידרשות לרצף ותוצאה בסיפורים. מספר המאמרים שנשארו לאחר הסינון הסופי היה קטן למדי: שמונה. מאמרים אלה פורסמו **בחברה ורווחה, גרונטולוגיה, מגמות וגדיש**. מתוך קבוצה זו ששה מאמרים דיווחו על מחקרים נרטיביים בקרב אוכלוסיות שונות: משפחות רב־בעייתיות, גברים פורשים, ניצולי שואה, הורים שכולים זקנים ונשים מוכות. שניים בלבד עסקו בשימוש בנרטיב בפרקטיקה. מספר זה מפתיע לנוכח גוף הפרסום הנרחב בתחום זה שנמצא בסקירה המקבילה במדינות דוברות אנגלית (Riessman & Quinney, 2005). אפשר שהוא מעיד על התקבלות מצומצמת של שיטות מבוססות נרטיב בפרקטיקה של העבודה הסוציאלית בישראל, לעומת מדינות דוברות אנגלית, או לחלופין על תופעה כללית יותר של מיעוט כתיבה אקדמית בקרב עובדים סוציאליים ישראלים העוסקים בפרקטיקה. לא מצאתי מאמרים מדעיים העוסקים ברפלקציה נרטיבית של עובדים סוציאליים ובשימוש בשיטות נרטיביות בהכשרת סטודנטים בפרופסיה — שתי קטגוריות שאותרו בסקירה של רייזמן וקוויני במדינות דוברות אנגלית.

המאמרים שאיתרתי אינם מייצגים את כל המחקר הנרטיבי שערכו עובדים

סוציאליים ישראלים. מאמרים אחדים החמצתי מן הסתם, אחרים פורסמו בבמות בחוץ לארץ, וחלק מהמחקרים ראו אור רק בספרים (ראו דוגמאות לעיל). חשוב לציין גם גוף אמפירי בלתי מבוטל, תוצר של עבודות מוסמך ועבודות דוקטורט נרטיביות (לדוגמה: כץ, 2002; לכמן, 2000; מירקין, 2007). ובכל זאת, מדובר בגוף ידע מצומצם שבוודאי אינו ממצה את היתרונות הטמונים במחקר הנרטיבי בעבודה סוציאלית.

מה מסביר את היישום המחקרי המוגבל של הפרדיגמה הנרטיבית בפרופסיה, בחוץ לארץ ובארץ כאחד? ראשית, יש כוחות כלליים הפועלים לדחיקת המחקר האיכותני במדעי החברה. כפי שמתאר דנזין (Denzin, 2009), מעמודי התווך של מחקר זה, המחקר האיכותני מצוי היום "תחת אש", המופנית אליו הן מגופים אקדמיים והן מגופים ממשלתיים שמרניים. מגמות אלה מקשות על התקבלותו של המחקר הנרטיבי כלגיטימי ודוחקות אותו למעמד שולי בחלק מהדיסציפלינות החברתיות (בעניין זה ראו את דבריהם של שניים מהחוקרים הנרטיביים המרכזיים — עמיה ליבליך ודון פולקינגהורן [Clandinin & Murphy, 2007]). העבודה הסוציאלית אינה שונה בהקשר זה מדיסציפלינות חברתיות אחרות, ואולי אף חשופה אליהן במיוחד. כפי שמציעים רייזמן וקוויני, "המקצוע, העסוק בסטטוס ולגיטימיות, נזהר מפני המחקר הנרטיבי בשל התאהבות מתמשכת עם מדע 'קשה', המודל הניסויי ומחקרים 'מושתתי־עדויות'" (Riessman & Quinney, 2005, p. 405). ואכן, ההשערה שהמחקר הנרטיבי נדחק בעבודה סוציאלית יותר מאשר בחלק מהדיסציפלינות ומהפרופסיות האחרות אוששה בסקירה השוואתית, שמצאה שמספר הפרסומים של מחקר נרטיבי בעבודה סוציאלית נמוך בהשוואה למספרם בפרופסיות ייעוץ ופסיכותרפיה (Riessman & Speedy, 2007). תמונה דומה מאפיינת כמדומה גם את האקדמיה הישראלית. אף שלא בחנתי זאת באופן שיטתי, במהלך חיפוש המאמרים לקראת מאמר זה התרשמתי כי מספר הפרסומים הנרטיביים האמפיריים בתחומים חינוך, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, גדול משמעותית מזה שבעבודה סוציאלית.

חשוב להעיר כי עוצמתן של השפעות אלה אינה זהה בכל המחלקות לעבודה סוציאלית. המחקרים הנרטיביים בעבודה סוציאלית שאיתרו רייזמן וקוויני, פורסמו ברובם בכתבי עת פרופסיונליים בריטיים ומעט מאוד בכתבי עת אמריקאיים. בניסיון להסביר את החלוקה הגיאוגרפית, רייזמן וקוויני מצביעים על מבנה מדיניות הרווחה והשוק כגורמים המעצבים את המקצוע (מדינת רווחה בבריטניה לעומת דרישות השוק ודגש על צריכה בארצות־הברית), מבנה תוכניות ההכשרה (דגש אינטרדיסציפלינרי באירופה החושף את הסטודנטים לתחומי דעת הקשורים למחקר נרטיבי, לעומת תוכניות דיסציפלינריות בארצות־הברית, ודגש רב יותר על שיטות מחקר איכותניות בתוכניות אירופיות לעומת האמריקניות), והעדפות של הגופים הממנים מחקרים (ה־NIH — National Institutes of Health — הגוף המרכזי

המממן מחקר חברתי בארצות־הברית — אוחז בהגדרה פוזיטיביסטית של מדע הלקוחה ממדעי הטבע, לעומת גופי מימון אירופיים שתומכים גם במחקרים איכותניים) (Riessman & Quinney, 2005). בהכללה ניתן לטעון כי לפחות בשני הממדים האחרונים — מבנה תוכנית הלימודים והעדפות של גופי המימון — ישראל קרובה יותר למודל האמריקאי מאשר לאירופי, דבר שעשוי לשפוך אור על הסיבות לדחיקתו של המחקר הנרטיבי במחקר הישראלי בעבודה סוציאלית.

פוטנציאל המחקר הנרטיבי לקידום העבודה הסוציאלית

מיעוט המחקר הנרטיבי בעבודה סוציאלית, בחוץ לארץ ובארץ כאחד, עומד בניגוד חריף לפוטנציאל הטמון בפרדיגמת מחקר זו לקידום יעדי הפרופסיה. מתוך פרופיל הפרדיגמה הנרטיבית שהצגתי לעיל, ניתן לזהות תשעה דגשים עיקריים המשותפים לה ולעקרונות הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית, ולפיכך הופכים את המחקר הנרטיבי למתאים במיוחד לפרופסיה:

1. **הוליזם.** התבוננות כוללנית ורב־ממדית על פרטים, משפחות וקבוצות היא מעקרונות היסוד של העבודה הסוציאלית (Weick, 1983). עובדים סוציאליים מבקשים לזהות את מגוון הגורמים המעצבים את חיי הלקוחות שלהם ואת תפיסותיהם, לעמוד על הקשרים ביניהם, ולתכנן התערבויות מרובות־מוקדים על מנת להביא לשינוי. ראייה הוליסטית טבועה גם באפיסטמולוגיה הנרטיבית, המדמה את הנרטיב לים המנקז אליו נחלים שונים: ייחודיות, תרבות ואוניברסליות; פעולות ועולם פנימי; קוגניציה, רגש ומוטיבציה; עבר, הווה ועתיד; פרט וקולקטיב. חקר נרטיבים עשוי אפוא לספק לעובדים סוציאליים הבנה הוליסטית ומורכבת של המציאות האישית והחברתית של האנשים שלמענם הם פועלים, כבסיס לתכנון התערבויות משולבות שיקדמו שינוי.

2. **תרבות.** בניגוד לתפיסה האוניברסליסטית שאפיינה את העבודה הסוציאלית בעבר, היום מושם דגש על עבודה סוציאלית מעוגנת־תרבות (culturally grounded) (Marsiglia & Kulis, 2009) ורב־תרבותית (multicultural) (Sisneros, Stakeman,) Joyner, & Schmitz, 2008), ועל פרקטיקה בין־תרבותית (cross-cultural) (Harper & Lantz, 2007). עובדים סוציאליים ערים לתרבות כגורם מרכזי בעיצוב התפיסות והזהויות של לקוחותיהם ושלהם עצמם, מתבוננים על המפגש המקצועי כעל מפגש בין־תרבותי ומאמצים שיטות עבודה "רגישות־תרבות". כיוון שנרטיבים אישיים מעוצבים לאור עלילות המפתח התרבותיות, ניתוח שיטתי שלהם חושף היכן, וכיצד, התרבות מצמצמת את האפשרויות העומדות בפני פרטים וקבוצות וכופה

עליהם זהויות מחלישות. מתוך הבנה זו יוכלו עובדים סוציאליים לתכנן התערבויות שיסייעו ללקוחותיהם לפרוץ מבעד לחומות התרבות ולהבנות לעצמם זהויות חדשות, לגיטימיות ומעצימות, שבתורן ישנו גם את חייהם. שתי דוגמאות מההקשר הישראלי הן מחקר על נשים החיות בעוני (קרומר־נבו, 2006) ומחקר על קצינים מדור תש״ח בזקנתם (ספקטור־מרזל, 2008ב). חרף השונות העצומה בין שתי הקבוצות, כמעט מכל בחינה אפשרית — גיל, מגדר, מעמד, משאבים סמליים וחומריים — שני המחקרים מאירים את כוחן של עלילות המפתח ההגמוניות בעיצוב הזהות האישית.

3. **ייחודיות.** ההתייחסות לכל אדם כייחודי, גם בהשתייכו לקבוצה חברתית או לקטגוריה ממסדית מוגדרת, היא מאבני היסוד של העבודה הסוציאלית (Pray, 1991). סיפורי חיים הם הביטוי המובהק של ייחודיות, שכן אין שני סיפורים זהים. הסיפורים שאדם מספר על עצמו מבטאים את הדרך המיוחדת שבה הוא מתבונן על המציאות ומתנהל בה, את המשמעויות שהוא מייחס לעצמו ולאחרים, ואת סגנון ההתמודדות האופייני לו. סיפורי חיים מלמדים אותנו מאין אדם בא ולאן הוא הולך, מה עיקרי ומה תפל בעיניו, מה קשה עבורו ומה קל. לא פעם אנו עומדים מלאי פליאה מול מגוון הסיפורים שאנשים מספרים על אירועים דומים. דוגמה מובהקת היא השוני העצום שבין סיפורי חיים של ניצולי שואה — כל אחד מהם מעניק נפח ומשמעות נבדלת לתקופת השואה, לתקופות שקדמו לה ולתקופות שבאו בעקבותיה.

במבט ראשון, עיקרון הייחודיות עשוי להיראות מנוגד לעיקרון הקודם שהוזכר — תרבות. חשוב אפוא לציין בהקשר זה, שסיפורי חיים משמשים מרחב שבו שני עקרונות אלה נפגשים. כפי שמציין ברונר (Bruner, 1994), מעמודי התווך של הפרדיגמה הנרטיבית, בסיפורים על עצמנו אנו מבקשים להוכיח שאנו ״כמו כולם״, אך גם שאנו ייחודיים; שאנו מגלמים את החיים ״הראויים״, כפי שתרבותנו מגדירה אותם, אך איננו חיקוי שלהם. דוגמה לביטויים המגוונים של דואליות זו בסיפורי חיים מפורטת אצל ספקטור־מרזל (2008ב).

4. **הקשר.** בניגוד לפסיכולוגים המתמקדים בפן התוך־אישי של המציאות החברתית, ומבחינה זו לעיתים מנתקים אדם מהקשר, ובשונה מסוציולוגים, אנתרופולוגים ואנשי מדעי חברה נוספים הבוחנים את המציאות החברתית ברמת המַקרו, ומבחינה זו עשויים לנתק הקשר מאדם — העבודה הסוציאלית חרתה על דגלה את המוטו ״אדם בסיטואציה״. עובדים סוציאליים מבקשים לעמוד על אישיותו ועל סגנון התמודדותו של אדם, אך גם על שלל מעגלי ההקשר המכתיבים את חייו: משפחה, קהילה, קבוצה חברתית, דתית ואתנית, מגדר, מעמד, סטטוס חברתי־כלכלי, מדיניות חברתית ומבנה השוק. כיוון שכל נרטיב נטוע במגוון הקשרים (Zilber, Tuval-Mashiach, & Lieblich, 2008), חקר נרטיבים מאפשר להכיר לעומק את ההקשרים המעצבים את חיי הפרט, על המשמעויות שהוא מייחס להם. בראש ובראשונה הדבר אמור לגבי הלקוחות של העבודה הסוציאלית, אך הוא רלוונטי גם

לעובדים סוציאליים עצמם. בחינת נרטיבים של אנשי מקצוע תשפוך אור על ההקשרים הארגוניים, הכלכליים, הפוליטיים, החברתיים והמדיניים שבתוכם מתנהלת הפרופסיה, סוגיה שחשיבותה מודגשת בספרות המקצועית (לדוגמה: Jarman-Rohde, McFall, Kolar, & Strom, 1997), ותלמד על האופן שבו הללו נתפסים בעיני אנשי המקצוע.

5. **זהות.** תופעות שונות, ביניהן התנועות לזכויות האזרח, הלכי רוח פוסט־מודרניים וגלובליזציה, הציבו את המושג זהות במוקד השיח החברתי והפוליטי של העשורים האחרונים. במקביל לכך, וקשור בכך, זהות הפכה למושא מחקר עיקרי בדיסציפלינות החברתיות. כיוון שהעבודה הסוציאלית היא פרופסיה חברתית ואקדמית בעת ובעונה אחת, מקומו המרכזי של המושג זהות בתוכה מובן. עובדים סוציאליים חותרים להשפיע על זהויות של פרטים, של קבוצות, של ארגונים, וגם על הזהות של הממסד. תנאי מוקדם לאתגר זה הוא הכרה מעמיקה של הזהויות המהוות יעד לשינוי ושל היחסים בינן לבין זהויות אחרות בזירה החברתית. לשם כך אין הולם מן המחקר הנרטיבי, שבליבו התפיסה שנרטיבים מבטאים ומכוננים זהויות (Freeman, 1993; McAdams, 1993).

6. **שפה.** העבודה הסוציאלית היא במהותה פעילות ממוקדת־שפה (Harrison, 2006). אולם שפה היא הרבה מעבר לאמצעי תקשורת. כחלק מ"המפנה לשפה" שהתחולל במדעי החברה (Riessman & Speedy, 2007), התחדדה המודעות לכך שמילים אינן חלון שקוף להעברת העולם "כפי שהוא"; הן נושאות בתוכן משמעויות ולפיכך מבנות מציאות ולא (רק) משקפות אותה. מודעות זו חדרה גם לעבודה הסוציאלית (Harrison, 2006; Heffernan, 2006). תשומת לב לשפה חוצה את מרבית תחומי הפרקטיקה — החל מטיפול פרטני, שבו העובדת הסוציאלית לומדת על הלקוח שלה באמצעות הקשבה לשפתו, ומציעה לו להעשיר את הרפרטואר הלשוני־תודעתי שלו במילים חדשות ומעצימות, דרך העבודה הקבוצתית המתמקדת בשיח כאינטראקציה, ועד לעבודה הקהילתית הרואה בשפה ערוץ מרכזי לשינוי יחסי הכוח בחברה. תשומת לב מיוחדת לשפה מצויה גם בלב המתודולוגיה הנרטיבית, הקוראת לבחון בדקדקנות את סגנון הדיבור, את הביטויים החוזרים, את כינויי הגוף, את צורת הפועל (פעיל/סביל) ומאפיינים לשוניים נוספים. זאת מתוך ההנחה שהשפה שבה משתמש הדובר לעולם אינה מקרית, והיא מלמדת על זהותו ועל מטרותיו בסיפור הסיפור לקהל המסוים. לאור זאת המחקר הנרטיבי עשוי לקדם את הבנתם של עובדים סוציאליים אודות האופנים שבהם השפה מכתיבה זהויות של פרטים ומשמשת לדיכוי ולהדרה של קבוצות חברתיות, ומכאן — על הדרכים שבהן ניתן לעשות שימוש בשפה בתהליך השינוי של אופנים אלה.

7. **תהליך.** הסיטואציות שבהן עוסקים עובדים סוציאליים הן ברובן תוצרים של תהליך או חלק מתהליך. גם הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית אינה כוללת, על פי

רוב, פעולות אד־הוק, כי אם כרוכה בסדרה של פעולות המצטברות לכדי תהליך, תכופות ממושך, של שינוי. המְמד הטמפורלי, המכתיב התייחסות לאנשים ולאירועים כמצויים בתנועה מתמדת, הוא מן המאפיינים הייחודיים של המחקר הנרטיבי (Connelly & Clandinin, 2006; Polkinghorne, 1988). לכן, בשונה משיטות מחקר כמותיות המתמקדות בתוצאות של תהליכים, ובשונה משיטות מחקר איכותניות אחרות אשר אינן נדרשות למְמד הזמן, מחקר נרטיבי הינו אידיאלי לבחינת תהליכים, וגם מבחינה זו הוא מתאים לעבודה הסוציאלית (Riessman & Speedy, 2007). חקר נרטיבים מאפשר ללמוד על תהליכי חיים נורמטיביים (ילדות, התבגרות, הזדקנות) ולא נורמטיביים (התמכרות, אלימות במשפחה), ויעיל גם בהערכת תהליכי שינוי ושיטות התערבות.

8. **מערכת יחסים**. כמו הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית, גם המחקר הנרטיבי במדעי החברה, שבחלקו הגדול מושתת על ראיונות, מערב אינטראקציה אנושית בתוך מערכת יחסים (Riessman & Quinney, 2005). הדמיון בין העבודה הסוציאלית לפרדיגמה הנרטיבית, בהקשר זה, אינו מסתכם בעצם קיומם של יחסים אנושיים, והוא נוגע גם לאופן שבו יחסים אלה נתפסים. לעומת הראייה הפטרונית הטבועה בחלק מהתיאוריות הראשונות של הפרופסיה, שלפיהן הידע מצוי אצל איש המקצוע, והוא "מפעיל" אותו על הלקוחות שלו, היום מקובלת פרדיגמת השותפות, המדגישה שיתוף פעולה וחלוקת כוח שוויונית בין העובד הסוציאלי ללקוח שלו (רוזנפלד, 1993). יותר ויותר אנשי מקצוע חותרים "למצוא דרכים להכיר, להבין ולהכליל את השקפת העולם של הקליינט אל תוך כל אחד מהיבטי הפרקטיקה", מתוך אמונה ש"הצלחה בעבודה סוציאלית אינה עניין של לעשות בשביל, או לעשות ל, אלא של לעשות עם" (Graybeal, 1997, p. 519). כפי שתיארתי, ראייה דומה טבועה בפרדיגמה הנרטיבית, המתייחסת למשתתפי המחקר כאל מקור הידע העיקרי, ואוחזת בתפיסה דמוקרטית של יחסי חוקר־משתתף, הקוראת להתחלק בשליטה על היבטי המחקר השונים.

9. **רפלקציה**. התבוננות עצמית במהלך העשייה (reflection in action) ועל העשייה (reflection on action) (Schon, 1983) היא חלק בלתי נפרד מהפרקטיקה של העבודה הסוציאלית (Pray, 1991; Sisneros et al., 2008). "הרהורים" במשך העבודה והרהורים על העבודה חיוניים לא רק לשיפור שיטות עבודה קיימות אלא גם לפיתוח שיטות עבודה חדשות המבוססות על למידה מהצלחות (רוזנפלד, 1997). רפלקציה היא גם חלק בלתי נפרד מעבודת החוקרת הנרטיבית, הנדרשת להתבוננות עצמית בכל שלבי המחקר: החל מזיהוי העמדות והציפיות שעמן הגיעה לשדה המחקר ולמפגש עם המשתתפים, דרך ניסוח מטרות המחקר, שאלותיו ומפרט הריאיון, האינטראקציה שלה עם המשתתפים על שלל הגורמים שהשפיעו על הנרטיבים שלהם, הפרשנות של הנתונים הסיפוריים, ועד לכתיבת הממצאים ופרסומם. לנוכח דמיון זה, לעובדים

סוציאליים המאמצים מחקר נרטיבי יתרון חשוב על פני חוקרים שאינם מצוידים בניסיון ברפלקציה. מן העבֶר השני, שכלול המיומנויות הרפלקטיביות במהלך המחקר הנרטיבי יפתח את יכולת העובדת הסוציאלית להתבוננות עצמית, וזו בתורה תחדד את מיומנויותיה המקצועיות.

הערות מסכמות

כחלק מהתפשטות המונח "נרטיב" בשיח העממי ובאקדמיה בעשורים האחרונים, החשיבה הנרטיבית חדרה גם לעבודה הסוציאלית. בראש ובראשונה, כמסגרת רעיונית להבנת הפרקטיקה וכשיטת עבודה בה, אך גם ככלי בסוציאליזציה המקצועית, כערוץ לרפלקציה מקצועית וכפרדיגמת מחקר. אם נזכור כי עד לפני שלושה עשורים המחקר הלגיטימי היחידי בפרופסיה — כמו במרבית מדעי החברה — הושתת על הפרדיגמות הפוזיטיביסטית והפוסט־פוזיטיביסטית, אין ספק שכניסת הפרדיגמה הנרטיבית לרפרטואר המחקרי שלה הנה רבת משמעות. מחקר נרטיבי נכלל בתוכניות הלימודים של חלק מהמחלקות לעבודה סוציאלית, והוא מאומץ על ידי מספר חוקרים וסטודנטים לתארים מתקדמים, היוצרים גוף ידע אמפירי מבוסס־נרטיב. אף שגוף זה הולך וגדל, סקירת הפרסומים הנרטיביים האמפיריים בעבודה הסוציאלית במדינות דוברות אנגלית (Riessman & Quinney, 2005) וסקירה מקבילה של פרסומים בעברית שערכתי לצורך מאמר זה, מצביעות על כך שצעדיו של המחקר הנרטיבי אל לב הפרופסיה הם מדודים ואיטיים.

הפער בין מספר הפרסומים המתארים שימוש בנרטיב בפרקטיקה של העבודה הסוציאלית לבין הפרסומים המדווחים על מחקרים נרטיביים בה (Riessman & Quinney, 2005) מציע שבכל הנוגע לאימוץ החשיבה הנרטיבית בפרופסיה נוצר מרחק מטריד בין הפרקטיקה לבין המחקר, שככלל עדיין נרתע ממנה. השימוש המוגבל במחקר הנרטיבי בעבודה הסוציאלית מצער, לא רק משום שהוא מבטא ריחוק בין השדה לאקדמיה, אלא גם כיוון שהוא טומן בחובו החמצה. הדמיון הניכר בין עקרונות הפרדיגמה הנרטיבית לבין התיאוריה והפרקטיקה של העבודה הסוציאלית מקנים לפרדיגמה הנרטיבית יתרונות משמעותיים במחקר העבודה הסוציאלית, שעד כה באו לכדי מימוש באופן חלקי ביותר.

לנוכח תשעת קווי הדמיון המרכזיים בין הפרדיגמה הנרטיבית לעבודה הסוציאלית, אימוץ מחקר נרטיבי על ידי עובדים סוציאליים נוספים יעשיר, ללא ספק, את הפרופסיה, הן ברמת הפרקטיקה והן ברמת המדיניות, בכיוונים שהצבעתי עליהם לאורך המאמר. בד בבד, הודות להכשרתם, מיומנויותיהם וניסיונם הייחודי של

עובדים סוציאליים, מהלך כזה יתרום בוודאי גם לשדה המחקר הנרטיבי. אולם אימוץ זה חשוב שייעשה תוך הכרה בשני עניינים, שאותם ביקשתי להדגיש במאמר זה: (א) המחקר הנרטיבי הוא סוג מחקר ייחודי בתוך המחקר האיכותני־פרשני; (ב) המחקר הנרטיבי הוא משימה מורכבת: הוא דורש לימוד תיאורטי מקיף, סבלנות, רגישות, יכולת לשאת תסכול ועמימות, התמודדות עם דילמות ויצירתיות.

הדגש הראשון נראה לי חשוב, לנוכח המגמה של שימוש מופרז בטרמינולוגיה נרטיבית בשיח האקדמי. כשם שהפופולריזציה של המונח "נרטיב" הביאה לשימוש־יתר בו בשיח הציבורי (Riessman, 2008), לעיתים נדמה כי התפשטותו באקדמיה הפכה אותו לסוג של אופנה. מונחים כמו "מחקר נרטיבי" ו"ניתוח נרטיבי" מוצעים לא פעם כתוויות כוללניות המבקשות לציין כי מחקר מסוים מושתת על מילים ולא על מספרים. שימוש־יתר בטרמינולוגיה נרטיבית מאפיין את הספרות האקדמית הכללית של מדעי החברה (Smith & Sparkes, 2009) ואת הספציפית של העבודה הסוציאלית. במהלך סקירת המחקרים הנרטיביים בפרופסיה, מצאו רייזמן וקוויני (Riessman & Quinney, 2005) ש"מחברים עובדים סוציאליים אמרו שיישמו 'ניתוח נרטיבי', שעה שבבחינה מדוקדקת הממצאים הובנו באמצעות קידוד נושאי... חלקי דיבור (לרוב לא־נרטיבים, שהופשטו מרצף ותוצאה) הוצגו כדי להאיר היבטים נושאיים משותפים". הם מסכמים ש"אימוץ טרמינולוגיה של נרטיב על ידי חוקרים עובדים סוציאליים הולך ורווח בקרב אלה שעושים צורות של מחקר תיאוריה מעוגנת בשדה" (Riessman & Quinney, 2005, p. 397). מגמה זו בעייתית בעיניי, משום שהיא עוקרת את המחקר הנרטיבי מהתשתית התיאורטית והמתודולוגית שלו ומטשטשת את הגבולות בינו לבין מחקרים איכותניים אחרים.

העניין השני — המורכבות המושרשת במחקר הנרטיבי — ראוי להדגשה לנוכח דימוי המיוחס לעיתים למחקר זה כ"קל". לדימוי זה שני מקורות עיקריים, הנבדלים זה מזה מאוד. האחד הוא טיעון הנשמע מעת לעת על ידי חוקרים פוזיטיביסטים, לפיו מחקר איכותני בכלל, ואולי נרטיבי במיוחד, הוא מעין ברירת מחדל עבור חוקרים שאינם מסוגלים להתמודד עם קשיי המתודולוגיה הכמותית־סטטיסטית. אולם הדימוי הקל המיוחס לעיתים למחקר הנרטיבי מקורו גם במוקיריו. קלנדינין ואחרות (Clandinin et al., 2007) דנות בכוח המשיכה ובתחושת הנוחות שמעוררת ההקשבה לנרטיבים בקרב אנשי חינוך, ומציינות כי אלה גורמים לעיתים לראיית המחקר הנרטיבי כסוג מחקר קל, תוך התעלמות ממגוון המורכבויות המאפיינות אותו. תחושת נוחות זו, ועמה האיום המקופל בתוכה, רלוונטית על אחת כמה וכמה לעובדים סוציאליים, שהקשבה לסיפורים מצויה בלב עיסוקם. המוכרות של נרטיבים עבורם והמיומנות שפיתחו בהקשבה להם עלולות להביא להנחה המוטעית שהמחקר הנרטיבי הינו קל לביצוע, ואולי אף שמהלכיו ידועים מראש.

כפי שהראיתי במאמר זה, מחקר נרטיבי הוא הרבה מעבר להקשבה אמפתית

לסיפורים וכתיבתם. זוהי פרדיגמת מחקר מקיפה, הכוללת טענות אונטולוגיות ואפיסטמולוגיות ועקרונות מתודולוגיים ברורים, המקפלת בתוכה ראייה ערכית באשר ליעדי המחקר, למעמד המשתתפים במחקר וליחסים בינם לבין החוקרת, והדורשת מיומנויות אישיות ובין־אישיות. רק מתוך מודעות לכל אלה יוכלו עובדים סוציאליים למצות את הפוטנציאל הגלום במחקר הנרטיבי לקידום הפרופסיה.

מקורות

בנד וינטרשטיין, ט. (2007). הכוח שבסיפור: סיפורי חיים של ניצולי השואה כמשאב להתמודדות בזיקנה. **גרונטולוגיה, 34 (3)**, 79–88.

בנד וינטרשטיין, ט. (2008). **כמו יונה פצועה: סיפורי חיים של נשים מוכות זקנות**. ירושלים: אשל.

בר־און, ד. (1994). **בין פחד לתקווה: סיפורי חיים של חמש משפחות ניצולי שואה**. תל־אביב: בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד.

ברזילאי, ש. (2004). **לפרוץ מאה שערים: מסע אל עולמם של היוצאים לשאלה**. תל־אביב: משכל.

יחזקאל, א. (1999). **לארוג את סיפור החיים**. תל־אביב: הקיבוץ המאוחד.

כץ, ק. (2002). **סיפורי שואה של צוענים מהונגריה: פרקטיקות של זיכרון ופרשנות**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

לומסקי־פדר, ע. (1998). **כאילו לא הייתה מלחמה: תפיסת המלחמה בסיפורי חיים של גברים ישראלים**. ירושלים: מאגנס.

ליבליך ע. (2000). **גלגולו של מקום**. תל־אביב: שוקן.

ליבליך ע. (2003). **סדר נשים**. תל־אביב: שוקן.

ליבליך, ע. (2007). **ילדי כפר עציון**. ירושלים: כתר ואוניברסיטת חיפה.

ליבליך, ע., תובל־משיח, ר. וזילבר, ת. (2010). בין השלם לחלקיו, ובין תוכן לצורה. בתוך ל. קסן ומ. קרומר־נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ׳ 21–42). באר־שבע: אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

לכמן, מ. (2000). **נתיבי החלמה של חולי נפש ממושכים**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

מירסקי, י. (2005). **ישראלים: סיפורי הגירה**. מבשרת ציון: צבעונים.

מירקין, ר. (2007). **נרטיב הפגיעות ונרטיב הלסביות: דיאלוג של ניתוק מול מפגש**. עבודת מוסמך, בית ספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.

נוטמן־שורץ, א. (2006). גלגולו של מיתוס — ״סיפורי חיים״ ו״תסריטי חיים״ של גברים ישראלים ערב הפרישה מהעבודה. **מגמות: רבעון למדעי ההתנהגות, 44 (3)**, 531–555.

ספקטור־מרזל, ג. (2008א). הסיפור של הזהות או הזהות של הסיפור. **שבילי מחקר, 15**, 18–26.

ספקטור־מרזל, ג. (2008ב). **צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קציניות בכירים מדור תש״ח**. ירושלים: מאגנס.

ספקטור־מרזל, ג. (2010א). מגישה נרטיבית לפרדיגמה נרטיבית. בתוך ר. תובל־משיח וג. ספקטור־מרזל (עורכות), **מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות** (עמ׳ 45–80). ירושלים ותל־אביב: מאגנס ומכון מופ״ת.

ספקטור־מרזל, ג. (2010ב). מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית. בתוך ל. קסן ומ. קרומר־נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ׳ 63–96). באר־שבע: אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

ספקטור־מרזל, ג. (בדפוס). הסיפור אינו כל הסיפור: תעודת הזהות הנרטיבית. **מגמות: רבעון למדעי ההתנהגות**.

עומר, ח. ואלון, נ. (1997). **מעשה הסיפור הטיפולי**. תל־אביב: מודן.

צבר־בן־יהושע, נ. (1996). קיבוץ .L.A. תל־אביב: עם עובד.

קינן, ע. (1999). עבודתה של המורה ומקומה בשיחותיהן של מורות בחדר המורים בבית ספר דתי. **במכללה, 11**, 121–144.

קפלן, ד. (1999). **דויד, יהונתן וחיילים אחרים: על זהות, גבריות ומיניות ביחידות קרביות בצה״ל**. תל־אביב: הקיבוץ המאוחד.

קרומר־נבו, מ. (2006). **נשים בעוני — סיפורי חיים: מגדר, כאב, התנגדות**. תל־אביב: הקיבוץ המאוחד, ספריית מגדרים.

רוזנפלד, י. (1993). שותפות — קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. **חברה ורווחה, י״ג**, 225–236.

רוזנפלד, י. (1997). למידה מהצלחות: כיצד לעצב עבודה סוציאלית ההולמת את מיועדיה. **חברה ורווחה, י״ז (4)**, 361–377.

שלסקי, ש. ואלפרט, ב. (2007). **דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט**. תל־אביב: מכון מופ״ת.

תובל־משיח, ר. וספקטור־מרזל, ג. (2010א). מבוא כללי: מחקר נרטיבי — הגדרות והקשרים. בתוך ר. תובל־משיח וג. ספקטור־מרזל (עורכות), **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות** (עמ׳ 7–42). ירושלים ותל־אביב: מאגנס ומכון מופ״ת.

תובל־משיח, ר. וספקטור־מרזל, ג. (2010ב). **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות**. ירושלים ותל־אביב: מאגנס ומכון מופ״ת.

Alasuutari, P. (1997). The discursive construction of personality. In A. Lieblich & R. Josselson (Eds.), *The narrative study of lives* (pp. 1–20). Thousand Oaks, CA: Sage.

Andrews, M., Squire, C., & Tamboukou, M. (2008). *Doing narrative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Angus, L. E., & McLeod, J. (Eds.). (2004). *The handbook of narrative and psychotherapy: Practice, theory and research*. London: Sage.

Atkinson, P., & Delamont, S. (Eds.). (2006). *Narrative methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Atkinson, R. (2007). The life story interview as a bridge in narrative inquiry. In D. J. Clandinin (Ed.), *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology* (pp. 224–245). Thousand Oaks, CA: Sage.

Bakan, D. (1966). *The duality of human existence: Isolation and communion in western man*. Boston: Beacon.

Bamberg, M. (2007a). Big or small: Why do we care? In M. Bamberg (Ed.), *Narrative: State of the art* (pp. 165–174). Amsterdam: John Benjamins.

Bamberg, M. (2007b). Introductory remarks. In M. Bamberg (Ed.), *Narrative: State of the art* (pp. 1–5). Amsterdam: John Benjamins.

Bamberg, M. (Ed.) (2007c). *Narrative: State of the art*. Amsterdam: John Benjamins.

Birren, J. E. (1996). Forword. In J. E. Birren, G. M. Kenyon, J. E. Ruth, J. J. F. Schroots, & T. Svensson (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp. ix–xi). New York: Springer.

Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social Research, 54*, 12–32.

Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bruner, J. (1994). The remembered self. In U. Neisser & R. Fivush (Eds.), *The remembering self* (pp. 41–54). Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Chase, S. E. (2005). Narrative Inquiry: Multiple lenses, approaches, voices. In N. K. Denzin & Y .S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 651–679). Thousand Oaks, CA: Sage.

Clandinin, D. J. (Ed.) (2007a). *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Clandinin, D. J. (2007b). Preface. In D. Clandinin (Ed.), *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology* (pp. ix–xvii). Thousand Oaks, CA: Sage.

Clandinin, D. J., & Connelly, F. M. (2000). *Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research*. San Francisco: Jossey Bass.

Clandinin, D., & Murphy, M. S. (2007). Looking ahead: Conversations with Elliot Mishler, Don Polkinghorne, and Amia Lieblich. In D. Clandinin (Ed.), *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology* (pp. 632–650). Thousand Oaks, CA: Sage.

Clandinin, D. J., Pushor, D., & Orr, A. M. (2007). Navigating sites for narrative inquiry. *Journal of Teacher Education, 58*, 21–35.

Connelly, F. M., & Clandinin, D. J. (1990). Stories of experience and narrative inquiry. *Educational Researcher, 19*(5), 2–14.

Connelly, F. M., & Clandinin, D. J. (2006). Narrative inquiry. In J. L. Green, G. Camilli, & P. Elmore (Eds.), *Handbook of complementary methods in education research* (3rd ed., pp. 477–487). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Czarniawska, B. (2004). *Narratives in social science research*. London: Sage.

Denzin, N. K. (1994). The art and politics of interpretation. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 500–513). London: Sage.

Denzin, N. K. (2009). *Qualitative inquiry under fire: Toward a new paradigm dialogue*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.

Denzin, N. K., & Giardina, M. D. (Eds.). (2009). *Qualitative inquiry and social justice*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005a). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 1–32). Thousand Oaks, CA: Sage.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005b) (Eds.). *Handbook of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Elliot, J. (2005). *Using narrative in social research: Qualitative and quantitative approaches*. London: Sage.

Freeman, M. (1993). *Rewriting the self: History, memory, narrative*. London: Routledge.

Freeman, M. (2003). Identity and difference in narrative inquiry. *Narrative Inquiry, 13* (2), 331–346.

Freeman, M. (2007). Life "on holiday"? In defense of big stories. In M. Bamberg (Ed.), *Narrative: State of the art* (pp. 155–163). Amsterdam: John Benjamins.

Georgakopoulou, A. (2006). Thinking big with small stories in narrative and identity analysis. *Narrative Inquiry, 16*, 122–130.

Gergen, K. J., & Gergen, M. M. (1983). Narratives of the self. In T.R. Sarbin & K. E. Scheibe (Eds.), *Studies in social identity* (pp. 254–273). New York: Praeger.

Gergen, K. J., & Gergen, M. M. (1988). Narratives of the self as relationship. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology, Vol. 21* (pp. 17–56). San Diego, CA: Academic Press.

Gergen, K. J., & Shotter, J. (Eds.). (1989). *Texts of identity*. London: Sage.

Gergen, M. M., & Gergen, K. J. (2006). Narratives in action. *Narrative Inquiry, 16*, 112–121.

Graybeal, C. T. (2007). Evidence for the art of social work. *Families in Society, 88*, 513–523.

Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). Thousand Oaks, CA: Sage.

Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (2005). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 191–215). Thousand Oaks, CA: Sage.

Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (1997). *The new language of qualitative method*. Oxford, England: Oxford University Press.

Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (2009). *Analyzing narrative reality*. London: Sage.

Hall, C. J. (1997). *Social work as narrative: Storytelling and persuasion in professional texts*. Oxford, England: Ashgate.

Harper, K. V., & Lantz, J. (2007). *Cross-cultural practice: Social work with diverse populations* (2nd ed.). Chicago: Lyceum Books.

Harrison, G. (2006). Broadening the conceptual lens on language in social work: Difference, diversity and English as a global language. *The British Journal of Social Work, 36*, 401–418.

Heffernan, K. (2006). Social work, new public management and the language of 'service user'. *The British Journal of Social Work, 36*, 139–147.

Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2000). *The self we live by: Narrative identity in a postmodern world*. New York: Oxford University Press.

Hyvärinen, M. (2006). Towards a conceptual history of narrative. In M. Hyvärinen, A. Korhonen, & J. Mykkänen (Eds.), *The travelling concept of narrative* (pp. 20–41). Helsinki: The Helsinki Collegium for Advanced Studies.

Jarman-Rohde, L., McFall, J., Kolar, P., & Strom, G. (1997). The changing context of social work practice: Implications and recommendations for social work educators. *Journal of Social Work Education*, *33*, 29–58.

Josselson, R., & Lieblich, A. (2001). Narrative research and humanism. In K. J. Schneider, J. F. T. Bugenthal, & J. F. Pierson (Eds.), *The handbook of humanistic psychology* (pp. 275–289). Thousands Oaks, CA: Sage.

Kenyon, G. M., & Randall, W. L. (1997). *Restorying our lives: Personal growth through autobiographical reflection*. Westport, CT: Praeger.

Labov, W., & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experiences.

In J. Helm (Ed.), *Essays on the verbal and visual arts* (pp. 12–44). Seattle, WA: American Ethnological Society/University of Washington Press.

Lieblich, A., McAdams, D., & Josselson, R. (2004). *Healing plots: The narrative basis of psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.

Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis, and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Marsiglia, F. F., & Kulis, S. (2009). *Diversity, oppression, and change: Culturally grounded social work*. Chicago: Lyceum Books.

McAdams, D. P. (1985). *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. Homewood, IL: Dorsey Press.

McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow.

McLaughlin, D., & Tierney, W. 'G. (Eds.). (1993). *Naming silenced lives: Personal narratives and processes of educational change*. New York: Routledge.

Mishler, E. G. (1986). *Research interviewing: Context and narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Mishler, E. (2006). Foreword. In F. Rapport & P. Wainwright (Eds.), *The self in health and illness: Patients, professionals and narrative identity* (pp. iv–vvii). Oxford: Radcliffe Publishing.

Pinnegar, S., & Daynes, J. G. (2007). Locating narrative inquiry historically. In D. J. Clandinin (Ed.), *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology* (pp. 3–34). Thousand Oaks, CA: Sage.

Poindexter, C. (2003). Sex, drugs, and love in middle age: A case study of a sero-discordant heterosexual couple coping with HIV. *Journal of Social Work Practice in the Addictions, 3 (2)*, 57–83.

Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative knowing and the human sciences*. New York: State University of New York Press.

Polkinghorne, D. E. (1991). Narrative and self-concept. *Journal of Narrative and Life History, 1 (2-3)*, 135–154.

Polkinghorne, D. E. (1996). Narrative knowing and the study of lives. In J. E. Birren, G. M. Kenyon, J. E. Ruth, J. J. F. Schroots, & T. Svensson (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp.77–99). New York: Springer.

Pray, J. E. (1991). Respecting the uniqueness of the individual: Social work practice within a reflective model. *Social Work, 36*, 80–85.

Rabinow, P., & Sullivan, W. M. (Eds.). (1979). *Interpretive social science: A reader*. Berkeley, CA: University of California Press.

Randall, W. L. (1999). Narrative intelligence and the novelty of our lives. *Journal of Aging Studies, 13*, 11–28.

Riessman, C. K. (1990). *Divorce talk: Women and men make sense of personal relationships*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Riessman, C. K. (2003). Performing identities in illness narrative: Masculinity and multiple sclerosis. *Qualitative Research, 3*, 5–33.

Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Riessman, C. K., & Speedy, J. (2007). Narrative inquiry in the psychotherapy professions. In D. J. Clandinin (Ed.), *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology* (pp. 426–456). Thousand Oaks, CA: Sage.

Riessman, C. K., & Quinney, L. (2005). Narrative in social work. *Qualitative Social Work, 4*, 391–412.

Rimmon-Kenan, S. (2006). Concepts of narrative. In M. Hyvärinen, A. Korhonen, & J. Mykkänen (Eds.), *The travelling concept of narrative* (pp. 10–19). Helsinki: The Helsinki Collegium for Advanced Studies.

Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life-stories: Principles of selection in generating stories for narrative interviews. In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), *The narrative study of lives*, Vol. 1 (pp. 59–91). Newbury Park, CA: Sage.

Rosenthal, G. (2004). Biographical research. In C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, & D. Silverman (Eds.), *Qualitative research practice* (pp. 48–64). London: Sage.

Ruth, J. E., & Kenyon G. M. (1996). Biography in adult development and aging. In J. E. Birren, G. M. Kenyon, J. E. Ruth, J. J. F. Schroots, & T. Svensson (Eds.), *Aging and biography: Explorations in adult development* (pp. 1–20). New York: Springer.

Sarbin, T. R. (1986). The narrative as root metaphor for psychology. In T. R. Sarbin (Ed.), *Narrative psychology: The storied nature of human conduct* (pp. 3–21). New York: Praeger.

Schon, D. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books.

Sisneros, J., Stakeman, C., Joyner, M. C., & Schmitz, C. L. (2008). *Critical multicultural social work*. Chicago: Lyceum.

Smith, B., & Sparkes, A. C. (2008). Contrasting perspectives on narrating selves and identities: An invitation to dialogue. *Qualitative Research, 8*, 5–35.

Smith, B., & Sparkes, A. (2009). Narrative inquiry in sport and exercise psychology: What can it mean, and why might we do it? *Psychology of Sport and Exercise*, *10*, 1–11.

Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918–20). *The Polish peasant in Europe and America*. Boston: R. G. Badger.

Weick, A. (1983). Issues in overturning a medical model of social work practice. *Social Work*, *28*, 467–471.

White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. New York: W.W. Norton.

Zilber, T., Tuval-Mashiach, R., & Lieblich, A. (2008). The embedded narrative: Navigating through multiple contexts. *Qualitative Inquiry, 14*, 1047–1069.